

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra biologie a environmentálních studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Environmentální výchova ve volnočasových aktivitách

Environmental education in leisure activities

Kristina Hrušková

Vedoucí práce: PhDr. Kateřina Jančaříková, Ph.D.

Studijní program: Vychovatelství

Studijní obor: Vychovatelství

2015

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Environmentální výchova ve volnočasových aktivitách“ vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne:

.....

Podpis

Poděkování

Chtěla bych poděkovat své vedoucí práce PhDr. Kateřině Jančaříkové Ph.D., za nasměrování, vedení a pomoc při psaní této bakalářské práce. Poděkovat bych chtěla také Mgr. Evě Mrázkové za poskytnutí, kontaktů, informací a podpory a také všem bývalým členům vodáckého oddílu ODP za jejich ochotu podělit se o svoje názory a vzpomínky.

ANOTACE

Práce pojednává o vztahu volnočasových aktivit, zejména aktivit, které se odehrávají v přírodě, k environmentální výchově. Jejím cílem je poukázat na důležitost výchovného působení pedagogů volného času a vedoucích dětských organizací a na příkladu dobré praxe se pokusit dokázat, že dobrý vedoucí dokáže svým postojem a příkladem ovlivnit další životní dráhu svých svěřenců.

KLÍČOVÁ SLOVA

Environmentální výchova, volnočasové aktivity, pedagogické ovlivňování, osobnost pedagoga, environmentální senzitivita.

ANNOTATION

The paper discusses the relation between extracurricular activities (notably those that take place in the nature) and environmental upbringing. The goal is to stress the importance of the pedagogical influence that children organization counselors and extracurricular activity coordinators have, as well as show through good practice that good counselors can, by setting an example in terms of attitude, affect the future behavior of the children they look after.

KEYWORDS

Environmental upbringing, extracurricular activities, educational influence, pedagogue's character, environmental sensitivity

Obsah

1. Úvod	7
2. Poznámky k terminologii.....	9
2.1 Dítě, žák, klient, účastník?	9
2.2 Změny názvu dětské organizace	9
3. Stav poznatků o řešené problematice – teoretická část	11
3.1 Charakteristika environmentální výchovy	11
3.2 Historie environmentální výchovy ve světě a v českých zemích	13
3.3 Environmentální výchova a RVP	18
3.4 Environmentální výchova a volnočasové aktivity.....	20
3.5 Osobnost vedoucího volnočasové aktivity a jeho vliv na formování vztahu dětí k životnímu prostředí.....	24
3.6 Styly vedení a pedagogické práce ve volnočasových aktivitách.....	26
4. Praktická část - Výzkum	27
4.1 Metodika	27
4.2 Výsledky	28
4.2.1 Oddíl vodní turistiky – pohled do historie.....	28
4.2.2 Prvky environmentální výchovy ve sledovaném oddíle.....	33

4.2.3 Osobnostní rysy a styly práce vedoucích sledovaného vodáckého oddílu.....	34
4.3 Dotazníková část výzkumu.....	36
4.3.1 Úvod	36
4.3.2 Formulace otázek a její zdůvodnění.....	37
4.3.3 Analýza získaných odpovědí na soubor otázek.....	38
5. Diskuse	45
6. Závěr.....	49
7. Použité prameny (literatura, internetové odkazy a webové stránky).....	51

Seznam grafů:

Přehled zájmových kroužků s přírodovědnou tematikou v pražských DDM	22
---	----

Přílohy:

Soubor fotografií a zápisů z kronik pochází z archivu Mgr. Evy Mrázkové. Přílohy jsou umístěny v závěru práce I. až XVI.

1. Úvod

Ve své práci se zabývám vztahem environmentální výchovy a volnočasových aktivit, a to zejména těch, které jsou určeny dětem a mládeži a které se, alespoň z části odehrávají ve venkovním prostředí a rolí, kterou v environmentální výchově hrají ti, kteří tyto aktivity vedou, tedy vedoucí volnočasových aktivit dětských a mládežnických neziskových organizací a pedagogové volného času. Je všeobecně známo, že na rozvíjející osobnost dětí a mládeže mají značný vliv vzory, se kterými jsou děti schopné se do určité míry ztotožnit, převzít jejich životní postoje. Vzorem mohou být rodiče dětí, jejich vychovatelé, učitelé nebo jiné osobnosti, které děti z různých důvodů obdivují, například literární či filmoví hrdinové. Ovlivnění může být pozitivní i negativní. Cílem všech pedagogů by mělo být, aby právě oni byli pro své žáky, nebo klienty, kladným vzorem, a to nejen ve směru všeobecném, tedy týkajícím se základních pravidel slušného chování a mezilidských vztahů, ale i ve vztahu k životnímu prostředí, neboť právě otázky životního prostředí a jeho stále se zhoršující kvalita jsou, a v následujících letech budou, jedním z velmi důležitých témat lidské společnosti.

Pedagogové volného času, trenéři i vedoucí dětských organizací mají, na rozdíl od učitelů působících na základních školách, možnost poznat děti v jiné rovině. Mohou na ně působit daleko pestřejší škálou prostředků a mají výrazně větší možnost ovlivnit životní postoje svých svěřenců. Jejich vztah k dětem bývá zpravidla kamarádský a mnoho z nich je pro děti přítelem a oporou. Domnívám se, že v naší společnosti, kde velká část dětí tráví svůj volný čas u televizní obrazovky a jiných médií, jejichž program k rozvoji zdravého vztahu k životnímu prostředí rozhodně nepřispívá, je každá činnost, jež zavede děti do přírodního prostředí a přispěje k tomu, aby se děti v tomto prostředí cítily dobře, velmi důležitá. Správné pedagogické působení, kamarádský vztah

a nastavení jasných a srozumitelných pravidel může, podle mého názoru, značně ovlivnit budoucí osobnost dětí i jejich následný vztah ke svému okolí a to i z hlediska vztahu a chování k životnímu prostředí.

Pokud se podíváme do historie dětských organizací, najdeme mnoho osobností, které svým působením ovlivnily celé generace. Mnozí z těch, kteří se později proslavili jako významní vědci v oboru přírodních věd, prošlo ve svých dětských letech skautským nebo jiným oddílem a bylo ovlivněno osobností svého vedoucího, nebo bylo vášnivým čtenářem knih o přírodě a dobrodružství, ve kterých hlavní hrdinové, slušní, zdvořilí a neohrožení ochraňují slabé, ať se jedná o lidi, nebo zvířata. Já sama jsem v dětství prošla turistickým oddílem (TOM) a můj dnešní pohled na svět byl zcela jistě ovlivněn osobností naší tehdejší oddílové vedoucí, která nás vedla k souznění s přírodou a učila nás jak vystačit s málem a přesto dokázat mnohé.

Cílem této práce je ukázat, že působení výrazných osobností v dětských oddílech může pozitivně ovlivnit budoucí osudy dětí, které tyto oddíly navštěvují. Jako vzor mi posloužila moje dlouholetá kolegyně v DDM Prahy 4, Eva Mrázková, rozená Zvelebilová. Eva Mrázková (narozena 1944), i přes svůj poměrně vysoký věk, dodnes aktivně pracuje s dětmi a stále se snaží probudit v nich sportovního a zvědavého ducha. Její činnosti si velmi vážím, a i proto bude její bývalý vodácký oddíl předmětem mého výzkumu, na kterém se pokusím vytvořit svou teorii.

V teoretické části práce se budu zabývat základní charakteristikou environmentální (ekologické) výchovy a jejím vývojem. Uvedu základní složky environmentální výchovy zakotvené v RVP pro základní školy a příklady environmentálně zaměřených činností neziskových organizací a organizací pro děti a mládež. Domnívám se, že i když je v současné době environmentální výchova zmiňována v mnoha dokumentech týkajících se výchovy a vzdělávání, je součástí RVP a měla by být zařazena do mnoha oblastí školního vzdělávání, je úloha volnočasových aktivit, které organizují neziskové organizace pro děti a mládež, v této oblasti nezastupitelná.

2. Poznámky k terminologii

2.1 Dítě, žák, klient, účastník?

V odborné literatuře, zabývající se volnočasovými aktivitami a výchovou a vzděláváním pedagogů volného času a lektorů zájmových činností pro děti a mládež, se zcela běžně používá termín *děti* pro účastníky zájmových útvarů, kteří jsou v předškolním, nebo mladším školním věku a termín *mládež* pro účastníky ve starším školním věku a studenty. V současné době se nově objevuje, a to i v oblasti volnočasových aktivit, termín *klient*. Tento termín je takřikajíc všeobjímající a může být použit jak pro dítě z mateřské školy zúčastňující školky v přírodě pořádané nějakou profesionální agenturou, tak pro pacienta léčebny. Už z tohoto důvodu jsem se rozhodla, že jej, byť je v současné době moderní a hojně používaný, ve své práci používat nebudu. Vhodný mi nepřipadá ani termín *žák*, používaný v pedagogice, ani termín *účastník*. Ve své práci budu proto i nadále používat termín „dítě“, byť budu psát, zejména v praktické části, o lidech, kteří jsou v dnešní době již dospělí. Tímto termínem, bych mimo jiné chtěla zdůraznit i vztah, který Eva Mrázková ke svým svěřencům měla a dodnes má. Nebyli, a nejsou, pro ni jen „klienty“, kteří absolvují jí připravený program, ale jedinci o něž projevuje hluboký zájem a svým způsobem je přijala za své.

2.2 Změny názvu dětské organizace

Vzhledem k tomu, že se můj výzkum týká oddílu, který vznikl a z velké části fungoval v době před rokem 1989 a ve své práci pracuji i s informacemi z doby současné, považuji za nutné upřesnit terminologii týkající se názvu dětské organizace, pod jejíž hlavičkou vznikl.

Současný název: *Dům dětí a mládeže Praha 4 – Hobby centrum 4* budu používat pouze tehdy, pokud se budou popisované skutečnosti týkat současných aktivit tohoto zařízení.

Původní název: *Obvodní dům pionýrů a mládeže, Kaplická 18* budu používat zejména ve výzkumné části této práce a tam, kde bude pojednáváno o historických souvislostech a to především v jeho zkrácené podobě (Dům pionýrů a mládeže).

3. Stav poznatků o řešené problematice – teoretická část

3.1 Charakteristika environmentální výchovy

Obor zabývající se životním prostředím a vztahem člověka k němu se v průběhu posledních let neustále mění a spolu se změnou jeho obsahu dochází také ke změnám názvosloví. V současné době běžně používaný termín „Environmentální“ pochází z anglického slova *environmental*, kde „environment“ znamená životní prostředí. Vzhledem k tomu, že je obtížné vytvořit odpovídající české přídavné jméno, používá se v češtině počeštěná verze anglického termínu.

Environmentální tedy znamená „týkající se životního prostředí“. Vědní obor, který se životním prostředím zabývá, se nazývá *Environmentalistika* a jeho náplní je zkoumání mechanismů působení člověka na životní prostředí, prevencí jeho znečišťování, nápravou vzniklých škod a také působením prostředí na člověka a jeho zdraví, tělesné i duševní. Mimo jiné se zaměřuje i na ochranu přírody, monitoring složek životního prostředí, využívání přírodních zdrojů a nakládání s energiemi (podle Máchal, 2000).

Environmentální výchova se, jako nově zavedený pojem pro měnící se ekologickou výchovu, dostala do povědomí koncem devadesátých let, kdy byla uplatněna ve Státním programu environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty (EVVO).

Cíle ekologické výchovy velmi pěkně vystihuje definice uvedená v knize Aleše Máchala *Praktický průvodce ekologickou výchovou*: „Cílem ekologicko-výchovného působení je člověk nejen ekologicky gramotný, ale i aktivně projevující a obhajující své nesobecké občanské postoje ve prospěch přírody a přirozenějších způsobů lidského pobývání na Zemi, člověk, který je schopen bohatého života skromnými prostředky“

(Máchal, 2000, str. 14, 15). Z této definice je zřejmé, kterým směrem by se mělo ubírat snažení pedagogických pracovníků při environmentální výchově. Jejich cílem by mělo být nejen dětem umožnit přírodu poznat, ale naučit je i odpovědným postojům vůči ní, které se budou projevovat v jejich každodenním životě uvážlivým využíváním přírodních zdrojů, umírněným využíváním výtvarných moderní civilizace a odpovědným přístupem ke zbývajícímu přírodnímu bohatství. Velmi důležité je, aby děti získaly natolik pevné postoje, aby se za takové, v dnešní době ne zcela běžné chování, nestyděly, ale dokázaly ho obhájit a byly na ně hrdé.

Při vymezování environmentální výchovy můžeme stanovit tři základní oblasti, které ji charakterizují:

- výchova **o životním prostředí** – zahrnující oblast poznávací, faktografickou.
- výchova **v životním prostředí** – vedoucí k uvědomění si estetické hodnoty přírody.
- výchova **pro životní prostředí** – zahrnující dimenzi etickou, vedoucí k environmentálně uvědomělému jednání (Činčera, 2007).

Všechny tyto tři části lze beze zbytku naplnit i při zájmovém vzdělávání. Poznávací část je naplní mnoha činností v dětských oddílech zaměřených na turistiku. Při pobytu v přírodě, táboření, výpravách ven z města mají děti možnost uvědomit si krásu přírody i její další důležité prvky – barevnost, pestrost tvarů, rozmanitost zvuků, vůně i pachy a další prvky působící na naše smysly. Výchova pro životní prostředí by měla veškeré činnosti doplňovat. Mnoho dětských turistických oddílů jezdí vysazovat stromky, starat se o krmelce nebo kosit louky s chráněnými rostlinami. Na jaře děti chodí čistit zanesené studánky nebo sbírat to, co jiní v přírodě odhodí. Dobrý pocit z prospěšné činnosti je nezapomenutelný a nelze ho nahradit ani sledováním naučných filmů, ani přednáškami o důležitosti ekologického chování. Důležitá je však motivace dětí k těmto činnostem, bez ní se může snadno stát, že dobře zamýšlená aktivita přinese, z hlediska environmentální výchovy, více škody než užitku. Děti musí vědět,

proč tuto činnost provádějí a mít z ní radost. Pokud jsou k úklidu či jiné pro přírodu prospěšné činnosti přinuceny nejedná se o environmentálně uvědomělé jednání, ale o povinnost. Je úkolem pedagogů nebo vedoucích zájmových činností, aby děti k prospěšné činnosti motivovali a pomohli jim ji pochopit a přijmout za vlastní.

3.2 Historie environmentální výchovy ve světě a v českých zemích

Lidstvo výrazně ovlivňuje přírodu od té doby, co se z kočujících lovců a sběračů stali usedlí zemědělci. Vliv člověka na okolí roste s nárůstem populace a jejích nároků na energie, získávané především z neobnovitelných zdrojů. Spolu s vyčerpáváním přírodního bohatství se zvyšuje i míra znečištění životního prostředí a množství odpadků, které produkuje konzumní společnost.

K rozvoji hnutí za záchranu planety a rozmachu environmentální výchovy, zaměřené na trvale udržitelný rozvoj dochází od 70. let dvacátého století v Severní Americe a západní Evropě. Byly vedeny rozsáhlé diskuse o problémech životního prostředí a nutnosti dohodnout strategie k jejich řešení. V roce 1977 byla v Tbilisi přijata základní definice environmentální výchovy, ze které se vychází do dnes. Její základní myšlenky jsou tyto:

- Uvědomění a citlivost vůči životnímu prostředí a environmentálním problémům.
- Znalosti a porozumění životnímu prostředí a environmentálním problémům.
- Zodpovědný přístup k životnímu prostředí.
- Znalosti a dovednosti potřebné k identifikaci a řešení environmentálních problémů.
- Znalosti a dovednosti nezbytné k aktivnímu podílení se a účasti při řešení environmentálních problémů (Medek, 2013).

V prvním období rozvoje environmentální výchovy se předpokládalo, že hlavním klíčem k odpovědnému chování jsou zejména znalosti o ekologii. Postupně se

ale zjistilo, že pouhé znalosti ke změnám postojů nestačí a že chování, tedy i jeho změna, je souhrnem celé řady vzájemně se ovlivňujících faktorů. Od 80. let se proto, zejména v Severní Americe, začal uplatňovat model, podle kterého je nejdůležitější rozvíjet u dětí vztah k přírodě (environmentální senzitivitu) a porozumění základním přírodním jevům (například koloběh vody, roční období atd.), u starších dětí pak rozvíjet schopnost analyzovat a řešit různé environmentální problémy a rozvíjet výzkumné dovednosti – například získat schopnost správně formulovat otázky a sbírat, vyhodnocovat a prezentovat data. Tyto dovednosti pak dětem mohou pomoci samostatně řešit konflikty a správně rozhodnout, které chování je z hlediska trvale udržitelného rozvoje správné (Činčera, 2007).

Od 90. let se mluví, v souvislosti s environmentální výchovou, o takzvaném trvale udržitelném rozvoji. K výchově dětí, vedoucí ke zdravému postoji k životnímu prostředí bylo sestaveno mnoho dalších programů. Jedním z nich je **Výchova o Zemi**, pracující s dobrodružstvím a vycházející ze zážitkové pedagogiky. Jejím cílem je: „Vštípit lidem hluboké a trvalé emocionální spojení se Zemí a jejím životem.“ (Činčera, 2007, str. 33). **Lokální výchova** je zaměřená hlavně na poznávání okolí a uvědomění si hodnot, které máme na dosah ruky. **Globální výchova** naproti tomu pracuje se širšími, celosvětovými souvislostmi, zaměřuje se na získávání znalostí o globálních problémech, kulturních a mezinárodních událostech, a na činnosti zaměřené na rozvoj osobnosti (Metodický portál, 2011).

Prvopočátky uvědomělé ekologické výchovy u nás položil v roce 1920 profesor Miloš Seifert v knize „Přírodou a životem k čistému lidství“ ve které poukazuje na nutnost vyvést městskou omladinu do přírody a naučit ji přírodu poznávat, zkoumat a milovat (Máchal, 2000).

Trampeké hnutí, které se rozvíjelo po druhé světové válce, bylo nejen revoltou proti nastupujícímu režimu, ale i vyjádřením touhy tehdejší mládeže uniknout z průmyslových měst do poklidu české přírody. Pokud se podíváme na texty tehdejších

trampských písní, najdeme v nich nejen kovboje a desperáty, ale i kamarádství a chválu na krásy přírody.

Uvědomělými ochránci přírody však byli zejména vzdělaní a kultivovaní vědečtí pracovníci jako například Jan Čeřovský a Eva Olšanská, prosazující nově vznikající obor „Ochrana přírody“ a kteří, díky svému nadšení, dokázali oslovit mnoho dětí i pedagogů. Propagátorem ochrany přírody byl i časopis *ABC mladých techniků a přírodovědců*, v jehož redakci Jan Čeřovský pracoval, pořad českého rozhlasu *Meteor*, jehož pracovníci odvedli v nelehkých podmínkách tehdejší doby obrovský kus práce a časopis *Tramp*, v němž vedla jednu z rubrik právě Eva Olšanská. Rubrika „*Pod snítkou tisů*“ byla inspirací pro mnoho *Klubů mladých ochránců přírody*, které vznikaly pod různými organizacemi (Máchal, 2000).

Svůj díl v prvopočátcích ochrany přírody odvedli i vedoucí zakázaných skautských oddílů. Toto hnutí, založené v roce 1907 v Anglii generálem Robertem Baden-Powellem, jehož cílem je výchova dětí, mimo jiné i ke svobodnému myšlení, mělo díky své filozofii v minulém režimu pohnutou historii. Skauting byl v českých zemích, od svého vzniku v roce 1914 do dnešní doby, zakázán celkem třikrát. Poprvé za dob nacistické okupace (1945), podruhé po nástupu komunistického režimu v roce 1948, kdy byl nejprve přičleněn do Svazu československé mládeže a v roce 1950 rozpuštěn a potřetí v roce 1970, pouhé dva roky po jeho obnovení na jaře roku 1968. Vedoucí i činovníci mnoha skautských organizací byli pronásledováni fašistickým i komunistickým režimem a mnoho z nich se stalo obětí politických procesů. Po roce 1970 se mnoho bývalých skautských oddílů i se svými vedoucími přesunulo pod hlavičku ČSTV jako turistické oddíly mládeže (TOM), přestoupilo do pionýrské organizace nebo začalo působit v Domech pionýrů a mládeže. V mnoha z nich, se i přes četné zákazy dále prosazovala pravidla skautské výchovy a děti v nich byly vychovány podle skautských zákonů, které si kladou za cíl vychovat slušné, poctivé a ohleduplné jedince, a to i ve vztahu k životnímu prostředí (Junák, 2011).

Základní pravidla chování všech, kteří se snažili vést děti k ochraně a poznávání přírody, jsou shrnuta v hesle TISu – Svazu pro ochranu přírody a krajiny. Jeho hlavním mottem bylo heslo „Poznej a chraň“ a ochranářské desatero:

1. Uč se přírodu znát a rozumět jejím zákonům.
2. Chovej se v přírodě tiše a nenápadně.
3. Chod' co nejvíc pěšky.
4. Raduj se z přírodních krás a nenič je.
5. Buď přítelem všech živočichů.
6. Střež čistotu vody, pečuj o prameny a studánky.
7. S ohněm zacházej opatrně, aby se ti nevymkl z ruky.
8. Pečuj o čistotu přírodního prostředí kolem sebe.
9. Táboř jen tam, kde to není zakázáno.
10. Využij každé příležitosti, abys pro přírodu vykonal něco prospěšného (Máchal, 2000, str. 4).

Tato pravidla, i když od jejich uvedení již uplynulo mnoho let, jsou stále platná a potřebná.

Ochranou přírody se v dobách takzvaného temna zabývalo i mnoho dalších organizací. Největší členskou základnu však měl v té době právě Tis, mino jiné i proto, že účast na jeho akcích, byla do jisté míry revoltou, proti tehdejšímu režimu. Organizace však musela být na nátlak režimu zrušena a jejím nástupcem se měl stát Český svaz ochránců přírody (ČSOP), státem kontrolovaná organizace. I přes počáteční problémy se ČSOP podařilo na činnost Tisu navázat a její členové dokázali mnoho v ochraně přírody a krajiny i ve výchově mládeže (Máchal, 2000).

Obrovský ohlas mezi mladými lidmi mělo i hnutí Brontosaurus a to i díky spolupráci s redaktorem časopisu *Mladý svět* Jaroslavem Velkem. Hnutí Brontosaurus vzniklo v roce 1974 jako reakce na *Rok životního prostředí* vyhlášený Organizací spojených národů. Původně se mělo jednat jen o roční kampaň, velký ohlas mezi mladými lidmi ale vyvolal její pokračování. Změnila se v časově neomezený program výchovy k ekologicky příznivějšímu myšlení a jednání. V osmdesátých letech proběhly

stovky akcí, do kterých se zapojovaly tisíce lidí. Hnutí Brontosaurus nabízelo lidem na akcích alespoň trochu svobody a také smysluplnou činnost pro přírodu či památky. Aktivity, které zvaly mladé lidi do přírody, mezi podobně smýšlející vrstevníky a umožňovaly jim smysluplnou činnost a pocit svobody v nesvobodné době byly pro mládež velmi lákavé. Populární byly i, dodnes pořádané, *prázdniny s Brontosaurem*, zaměřené na ochranu krajiny (například vysazování stromků a údržba lesních porostů), kulturních památek a setkávání mladých lidí podobného smýšlení, ochotných pracovat za „byť a stravu“ a ještě si za to někdy i zaplatit (podle Hnutí Brontosaurus, 2014).

Po revoluci v roce 1990 se situace v ochraně a péči o životní prostředí postupně začala zlepšovat. Stalo se tak zejména díky nezměrnému úsilí lidí, angažujících se v ekologickém hnutí již před listopadem 1990. Velmi významným bodem v historii ochrany přírody byl Summit o Zemi v Riu de Janeiru roku 1992, na kterém naši republiku zastupoval Josef Vavroušek, tehdejší ministr životního prostředí, ekolog a zakladatel oboru „Ekologie člověka“ a *Společnosti pro trvale udržitelný život (STUŽ)*, v jejímž čele stál až do své tragické smrti v roce 1995 (Máchal, 2000).

Počet organizací, zabývajících se ochranou přírody, postupně vzrůstal a spolu s tím, vzrůstalo i povědomí veřejnosti o potřebě věnovat ochraně přírody větší pozornost. V současné době je velkým úspěchem zejména výrazné zlepšení situace v nakládání s odpady, postupné mizení černých skládek, využívání obnovitelných zdrojů energií, obnova lesů v emisemi zničených příhraničních oblastech a pozvolné zlepšování kvality vod v českých řekách. Úsilí, věnované třídění odpadu a nápravám vzniklých škod je chvályhodné, důležitá je však prevence. Teprve změnou spotřebitelských návyků, šetřením energií a hospodárnějším využíváním zemědělské půdy a lesů lze předejít dalšímu zhoršování životních podmínek na Zemi. K této změně je ale zapotřebí změna myšlení lidí a k ní povede ještě dlouhá cesta (Činčera, 2007).

3.3 Environmentální výchova a RVP

Uvědomějí pedagogové se ve své práci s dětmi a mládeží vždy snažili vychovávat děti k citlivému vztahu k přírodě. Dnes jsou činnosti vedoucí k takovému pohledu na svět zakotveny v Rámcově vzdělávacím programu (RVP), závazném pro všechny základní a střední školy. Prvky environmentální výchovy jsou zakotveny i v RVP pro předškolní vzdělávání v oblasti nazvané *Dítě a jeho svět* (Fichnová, 2007).

Základní koncepce environmentální výchovy pro základní školy je v dokumentu *Doporučené očekávané výstupy, environmentální výchova v základním vzdělávání* (zkráceně DOV, metodická podpora pro výuku průřezových témat v základních školách) stanovena takto: „Environmentální výchova vybavuje žáky specifickými kompetencemi, které směřují k odpovědnému environmentálnímu chování, tj. takovému chování, kdy lidé berou při svém rozhodování v potaz dopady možných řešení na životní prostředí a zapojují se do aktivit určených ke zvýšení kvality životního prostředí a kvality vlastního života. Odpovědné chování nelze ovlivnit pouhým předáváním znalostí o životním prostředí. Je ovlivňováno komplexem vzájemně provázaných specifických znalostí, dovedností a postojů, které se u žáků v různém období rozvíjejí a navazují na sebe.“ (Pastorová a kol., 2011, str. 4).

Důraz je kladen zejména na zohlednění místních podmínek, upravení pojetí environmentální výchovy podle možností konkrétní školy a na maximální využití školních pozemků a okolní krajiny. Důležitým prvkem je budování vztahu k místu, k poznání jeho hodnot a ve snaze k rozpoznání a odstranění nedostatků (pokud je to v možnostech školy).

Environmentální výchova je v dokumentu *Doporučené očekávané výstupy* (Pastorová a kol. a kol., 2011), který je alternativou k RVP, rozdělena do pěti na sebe navazujících celků:

- 1) Senzitivita.
- 2) Zákonitosti.
- 3) Problémy a konflikty.
- 4) Výzkumné dovednosti a znalosti.
- 5) Akční strategie.

- ❖ **Klíčové téma senzitivita** si klade za cíl hlavně rozvoj dětského vnímání, jeho souznění s přírodou, vytvoření úzkého vztahu a vzniku potřeby pečovat a chránit. Pro děti je důležité zejména získat k přírodě kladný vztah, bez strachů a úzkostí. Pobyt v přírodě je pro tuto část environmentální výchovy naprostou nezbytností a to nejen v době škol v přírodě, ale během celého školního roku. Velký důraz je zde kladen i na spolupráci s rodinou.
- ❖ **Klíčové téma zákonitosti** je zaměřeno na získání poznatků o zákonitostech týkajících se toků energií v přírodě, potravních řetězců a vztahů mezi organismy a prostředím. Cílem je umožnit dětem poznat a pozorovat jednoduché děje v přírodě a uvědomit si jejich propojení s vlastním životem a prostředím. I zde je nutné, aby děti trávily část výuky v přírodě, důležité není jen poznání, ale i vlastní zkušenost.
- ❖ **Klíčové téma problémy a konflikty** již vyžaduje určitou vyspělost a míru znalostí, nelze k němu tedy přistoupit bez realizace bodů předcházejících. Předpokládá schopnost dětí uvědomit si environmentální problém a do jisté míry navrhnout jeho řešení. Může jít o problém lokální (např. černá skládka), nebo problém globální (např. znečišťování ovzduší). I u tohoto bodu je důležitá práce v terénu.
- ❖ **Klíčové téma výzkumné dovednosti a znalosti** navazuje na část předcházející a podporuje badatelskou činnost, která může vést k poznávání druhové rozmanitosti okolí školy. Žáci zde rozvíjejí schopnost sbírat a třídit data, vyhodnocovat je a na základě zjištěných

zkušeností sestavovat hypotézy a prezentovat výsledky své práce. Ani v tomto bodě se není možné obejít bez terénní práce, i zde je nutný pohyb dětí v přírodě.

- ❖ **Klíčové téma akční strategie** si klade za cíl rozvoj znalostí a dovedností potřebných k tomu, aby žáci byli schopni přijmout chování, které povede v dané konkrétní situaci k environmentálně nejpříznivějším důsledkům. Může se jednat například o situace týkající se přímo přírodního prostředí, ovlivnění kupní síly – výběr ekologicky šetrného zboží, ovlivňování okolí svým názorem, chováním, nebo zapojení do činnosti místní legislativy (petice, podněty, rozhodovací procesy).

Jak bylo uvedeno v úvodu této kapitoly, je v environmentální výchově velmi důležitý vztah k místu. Tento vztah má čtyři základní dimenze, které je třeba rozvíjet a prohlubovat. Jsou to dimenze:

- ❖ **Biofyzikální** – znalost geografie a ekologie místa.
- ❖ **Psychologická** – schopnost vnímat a oceňovat jedinečnost místa.
- ❖ **Sociokulturní** – znalost místních příběhů, historie i současnosti místa.
- ❖ **Politicko-ekonomickou** – porozumění názorům různých zájmových skupin a schopnost prosadit vlastní názor při ovlivňování budoucího vývoje místa.

Při utváření vztahu k místu je velmi vhodné spolupracovat s místní komunitou a využívat všech možností k tomu, aby se děti naučily znát okolí svého bydliště (školy), vážít si jeho hodnot a nebát se zapojit se do aktivit vedoucích k jeho zlepšení, nebo zabraňujících jeho zhoršení (Pastorová a kol., 2011).

3.4 Environmentální výchova a volnočasové aktivity

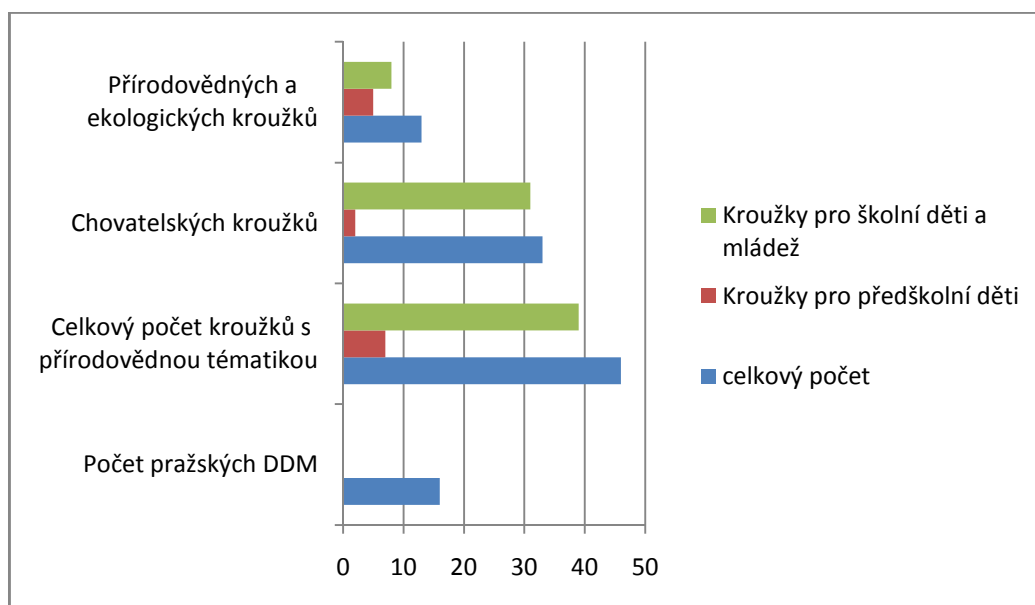
RVP a jejich části zabývající se environmentální výchovou jsou pouze jedním z prostředků, pomocí kterých můžeme ovlivňovat environmentální chování dětí

a mládeže. Z náročnosti vzdělávacího programu je zřejmé, že školy budou potřebovat při realizaci některých jeho částí pomoc zvenčí. Součástí dokumentu, z něhož bylo v předcházející kapitole čerpáno, je i doporučení pro školy, využít pomoci organizací, zabývajících se aktivitami s environmentální výchovou související. Mohou to být různá občanská sdružení, záchrané stanice pro hendikepovaná zvířata, střediska ekologické výchovy, akce pořádané místními muzei, zoologickými zahradami nebo oddíly dětí a mládeže při takových organizacích, jako je například Sokol, Pionýr, Skaut, ATOM, Kondor, nebo DDM.

V Praze je jedním z míst, kde se koná mnoho environmentálně zaměřených akcí, středisko ekologické výchovy (SEV) Toulcův dvůr (viz Toulcův dvůr, 2010), které pořádá řadu programů určených mateřským, základním i středním školám. Velmi pěkné programy, určené školním kolektivům, pořádá i středisko ekologické výchovy Lesy Praha (viz Lesy Praha). Služby školám, předškolním zařízením i veřejnosti poskytují i střediska ekologické výchovy sdružená v celostátní platformě Pavučina (SSEV). Pavučina je součástí asociace ekologických organizací Zelený kruh, která sdružuje 27 nejdůležitějších nevládních ekologických organizací. Tato organizace poskytuje informační servis z oblasti problematiky životního prostředí více než 110 dalším organizacím a jejím hlavním posláním je hájit společné zájmy svých členů a podporovat celkový rozvoj občanské společnosti v oblasti ochrany přírody a životního prostředí (viz Zelený Kruh.cz). Z pražských organizací do platformy Pavučina patří například ČSOP Koniklec, Ekocentrum Podhoubí, Ekodomov, sdružení SRAZ (Společně za radostí a zdravím), Základní článek hnutí Brontosaurus Botič, působící při SEV Toulcův dvůr, nebo sdružení Tereza. K dalším zařízením, zabývajícím se na území hlavního města ekologickou výchovou patří i Centrum pro děti a mládež, které koordinuje a realizuje takové aktivity jako je Registr studánek, soutěž pro děti Zelená stezka – Zlatý list, nebo Ekologická olympiáda, a Společnost na ochranu netopýrů (viz Ekocentra) pořádající zajímavé pořady pro školy i veřejnost v pražských příměstských lesích.

Pražské děti, stejně jako i děti z dalších měst, mají k dispozici síť Domů dětí a mládeže, které každoročně otevírají zájmové kroužky zaměřené mimo jiné i na chovatelství, ekologii, biologii a další činnosti s environmentální výchovou úzce související. Tyto kroužky, napomáhají městským dětem v kontaktu s živou přírodou a umožňují tak zmírnit dopad postupného odcizování městského člověka přírodě (Strejčková, 2005). Kroužky jsou vedeny pedagogy volného času, nebo externími spolupracovníky DDM, zpravidla studenty přírodovědeckých nebo pedagogických fakult vysokých škol. V následujícím grafu předkládám přehled zájmových kroužků s přírodovědnou tematikou vypsanych pražskými DDM pro školní rok 2014/15.

Přehled zájmových kroužků s přírodovědnou tematikou v pražských DDM

Graf č. 1. Informace použité v grafu pocházejí z webových stránek jednotlivých pražských DDM (viz DDM PRAHA)

Jak je z grafu patrné, z celkového množství přírodovědně zaměřených kroužků tvoří podstatnou část kroužky chovatelské určené školním dětem. Mimo přírodovědné či chovatelské kroužky pražská DDM dětem nabízejí i kroužky astronomické, jezdecké a rybářské, které svou náplní s environmentální výchovou také úzce souvisejí.

Do grafu jsem nezahrnula kroužky otevírané Stanicí mladých přírodovědců, spadající pod DDM hl. m. Prahy (Stanice přírodovědců, 2013- 2015). Toto zařízení je jedním z členů výše zmiňované platformy Pavučina a každoročně otevírá přes 80 zájmových kroužků. O prázdninách pořádá velmi pěkné pobytové i příměstské tábory pro děti i mládež a během roku výukové programy pro předškolní i školní děti. V areálu stanice je umístěn skleník a užitková zahrada, která v roce 2014 získala plaketu Ekologického institutu Veronica „Přírodní zahrada“ a o kterou se starají děti i dospělí v zahradnických kurzech.

S ochranou přírody a environmentální výchovou nesouvisí jen přírodovědné kroužky, ale i organizace a oddíly, které se zabývají turistikou a jinými činnostmi, odehrávajícími se v přírodě. Jsou to mimo jiné oddíly orientačního běhu, vodácké a turistické oddíly, oddíly cykloturistiky. Mnoho dětí vyjíždí o prázdninách na letní tábory, které, pokud jsou dobře vedeny, mohou také velmi výrazně přispět k vybudování pozitivního vztahu k přírodě a ovlivnit chování dětí ve smyslu environmentální výchovy, protože tyto činnosti rozvíjejí především velmi potřebnou environmentální senzitivitu.

Nutnost ochrany přírody a šetrného chování k ní je zakotvena v dokumentech většiny dětských organizací, jejichž činnosti se odehrávají z větší, či menší míry v přírodě. Velmi hezky je filosofie těchto organizací vyjádřena v základním heslu Ligy lesní moudrosti: „Program Woodcraftu nehlásá útěk do přírody ani nechce z lidí vychovávat Indiány nebo zálesáky, ale pracuje dlouhodobě na lidském charakteru“ (viz Liga lesní moudrosti). Právě změna a formování životního stylu je při snaze o trvale udržitelný život na Zemi velmi důležitá. Mnoho aktivit volnočasových organizací je zaměřeno na takzvaný „Návrat ke kořenům“, který je i základním mottem hlubinně ekologické výchovy. Znovu se učíme to, co bylo pro naše předky běžnou součástí života.

V působení na dětský charakter a jeho formování při volnočasových aktivitách je nezbytný příklad vedoucího. Právě on je pro děti vzorem a má možnost dětem předat svou filosofii, svůj řebříček hodnot. Důležitá je zejména opravdovost, s níž k environmentálním činnostem přistupuje. Děti velmi citlivě vnímají nesrovnalosti mezi tím, co říkáme a jak se chováme. Pokud chceme být pro děti příkladem, musíme sami na sobě pracovat a být ochotni, pokud je to třeba, změnit své chování (Hederer, 1994). Na vztah k přírodě je potřeba myslet i při plánování akcí. Vždy musíme myslet na co neekologičtější provoz. Týká se to jak nakládání s odpady, tak i přípravy her a budování táborových staveb, šetrnosti ke zdrojům (jídlo, energie, voda), úklidu po akci (Pelánek, 2008). Právě drobnosti při každodenních činnostech vedou k upevnění správných postojů a návyků.

3.5 Osobnost vedoucího volnočasové aktivity a jeho vliv na formování vztahu dětí k životnímu prostředí.

Požadované osobnostní charakteristiky pedagogiky volného času, tedy i vedoucích dětských zájmových kroužků a dětských a mládežnických oddílů, se nijak výrazně neliší od požadavků kladených na ostatní pedagogické pracovníky. I proto všichni, kteří s dětmi pracují, procházejí mnoha kurzy a školeními. Pedagogická práce je náročná a klade na osobnost pedagoga značné nároky. Důležitá je zejména schopnost jednání s lidmi, udržení autority, vedení a v neposlední řadě schopnost působit jako pozitivní vzor (Hájek, 2011).

Požadované znaky osobnosti lze podle J. Pávkové (Hájek, 2011) rozdělit takto:

- Pozitivní obecně lidské vlastnosti.
- Vlastnosti mimořádně důležité pro pedagogy.
- Specifické požadavky.

Podle publikace „Pedagogické ovlivňování volného času“ by měl být pedagog především dobrým člověkem. „Dalo by se říct, že jeho poznávací procesy by měly mít

dobrou úroveň, měl by mít dobrou paměť, pozornost, přiměřené volní vlastnosti, schopnost používat a ovládat své emoce, z charakterových vlastností mají převažovat ty kladné, jako je například altruismus, spravedlnost, pracovitost, sebeovládání“ (Hájek, 2011, str. 134). Z této jednoduché charakteristiky vyplývá, že by pedagog měl být ideálním člověkem. Protože to tak ale není a ani nemůže být, měl by si každý pedagog své slabé stránky alespoň uvědomovat a naučit se s nimi pracovat.

Opomenout nelze ani osobnostní rysy, které jsou podle J. Pávkové (Hájek, 2011) podmínkou úspěšného vykonávání pedagogického povolání:

- Schopnost empatie, vcítění se do prožívání druhých.
- Komunikativnost, umění naslouchat a potěšení z komunikace s druhými.
- Přiměřená míra dominantnosti umožňující vedení jiných lidí.
- Odolnost při zvládnání náročných životních situací.
- Nekonfliktnost.
- Pozitivní ladění, převaha kladných emocí.
- Pozitivní vztah k lidem, radost ze vzájemného kontaktu.

Stejně důležité, zejména pokud jde o pozitivní ovlivňování postojů dětí k životnímu prostředí je i osobní zájem pedagoga o věc, jeho nadšení a opravdovost.

Jednou z posledních věcí, které se týkají osobnosti vedoucího a která je v odborné literatuře opomíjena, je vztah a komunikace vedoucího zájmových činností s rodiči dětí. A to zejména v dnešní, uspěchané době. Každý, kdo pracuje s dětmi, si jistě váží rodičů, kteří se na činnosti oddílu podílejí a to jak materiální podporou, tak třeba jen tím, že se o činnost oddílu zajímají. To, jak důležitý je zájem rodičů o činnosti, které jejich děti vykonávají ve volném čase, je popsáno v mnoha publikacích a v současné době, kdy vzrůstá povědomí o možných nebezpečích, jež pro děti skýtají moderní technologie a média, je tato problematika stále častěji probírána. Důležitou činností vedoucího zájmového útvaru by tedy mělo být nejen výchovné působení na dětské účastníky jím připravovaných aktivit, ale i působení na jejich rodiče. Je v zájmu

každého vedoucího, aby se rodiče o činnost, kterou děti v zájmovém útvaru, nebo dětském oddíle, vykonávají, zajímali, a aby se do ní, jakýmkoli vhodným způsobem zapojili. A mělo by být v zájmu každého rodiče, vědět, co jejich potomek ve svém volném čase dělá a na co vynakládá, v mnoha případech značné, finanční prostředky.

Výchovné působení na děti a jejich prostřednictvím i na širší rodinu je důležité i ve vztahu k životnímu prostředí. Návyky, které děti při zájmové činnosti získají, si přenášejí i do domácího prostředí a svým chováním tak přímo, či nepřímo ovlivňují i své rodiče, prarodiče či sourozence. Situace, která nastala například při zavedení třídění odpadů a kampaň cílená především na školní děti tuto teorii podporuje. Ukazuje se tedy, že kladné působení pedagogů na utváření hodnotového řebříčku dětí a jejich návyků může mít širší dopad.

3.6 Styly vedení a pedagogické práce ve volnočasových aktivitách

V současné odborné literatuře (například Hájek, 2011) se uvádějí tři základní typy vedení kolektivu: autoritativní, demokratické a liberální. Jak je již z názvů těchto typů vedení zřejmé, pro volnočasové aktivity se jeví jako nejvhodnější typ vedení nazývaný *demokratický*. Hájek tento styl ve své publikaci charakterizuje takto: „podněcuje iniciativu, zájem o činnost, je zde vysoká participace členů na řízení, kolektiv často pracuje i bez přímého a bezprostředního vedení, výkonnost sice nemusí být tak vysoká jako u autoritativního vedení, ale je vyvážena vysokou kreativitou a spokojeností členů se skupinou. Soudržnost skupiny je také na vysoké úrovni a vztahy v ní jsou přátelské“ (Hájek, 2011, str. 180). Vyplývá z toho mimo jiné i to, že děti potřebují převzít určitou míru odpovědnosti za svoje chování, což v dnešní době vyžaduje od vedoucích velkou dávku odvahy. Přehnaně ochranná politika dnešní společnosti není pro děti vždy přínosem a právě setkání s rizikem, pochopitelně v únosné míře, pomůže dětem k vytvoření potřebného respektu, ať již před nebezpečím, které představuje oheň, voda, neznámá krajina, počasí, nebo podcenění situací, s nimiž se děti v přírodě i ve městě mohou setkat.

4. Praktická část - Výzkum

4.1 Metodika

Zkoumaný subjekt: oddíl vodní turistiky založený v roce 1968 při Obvodním domě pionýrů a mládeže, sídlícím v Kaplické ulici č. 18 v blízkosti nově vybudovaných sídlišť v Praze 4 na rozhraní pražských čtvrtí Podolí, Krč a Nusle. Konkrétně období jeho činnosti, kdy jeho hlavní vedoucí byla Eva Mrázková, rozená Zvelebilová (1968 až 2007).

Plánování výzkumu: Příprava souboru otázek a shromažďování kontaktů na bývalé členy sledovaného oddílu.

Průběh výzkumu:

- a) **Osobní rozhovory** s bývalou vedoucí vodáckého oddílu Evou Mrázkovou týkající se získání základních informací o vzniku oddílu, jeho náplni a formách práce pedagogů, v tomto oddíle působících.
- b) **Emailová korespondence** s bývalými členy sledovaného vodáckého oddílu vedoucí k získání funkčních kontaktů a ke zjištění ochoty spolupracovat na mém výzkumu. Součástí emailové korespondence bylo i dotazníkové šetření zaměřené na základní otázky mého výzkumu.
- c) **Osobní rozhovory** s vybranými bývalými členy tohoto vodáckého oddílu, jejichž účelem bylo zpřesnění odpovědí na dotazníkové šetření, zejména snaha o získání podrobnějších informací o aktivitách, ve kterých se objevují prvky environmentální výchovy.
- d) **Studium zápisů (kronik) a fotografií** pocházejících z historie sledovaného vodáckého oddílu vedoucí k lepšímu pochopení

souvislostí a přiblížení celkové atmosféry panující v oddíle vodní turistiky. (Ukázky z těchto dokumentů tvoří přílohu bakalářské práce)

Počet oslovených osob: Na základě získaných kontaktů jsem oslovila deset bývalých členů oddílů vodní turistiky a zpět jsem obdržela celkem osmnáct odpovědí. Rozdíl v počtu odeslaných emailů a přijatých odpovědí byl způsobem tím, že mnozí z mnou obeslaných respondentů požádali o spolupráci na průzkumu i bývalé členy oddílů, na které jsem při prvním sběru informací kontakt nezískala.

Zpracování informací: Odpovědi získané z dotazníkového šetření jsem roztřídila a vzájemně porovnávala. Následně jsem vybrala ty, které nejlépe charakterizují zkoumanou problematiku. Zaměřila jsem se zejména na prvky environmentální výchovy v činnostech vodáckého oddílu a na současný vztah respondentů k životnímu prostředí. Při porovnávání získaných odpovědí jsem se soustředila na jejich obsah i na prvky, které se v odpovědích shodují, nebo jsou naopak velmi odlišné.

Z rozhovorů s Evou Mrázkovou jsem získala i informace, týkající se stylu pedagogické práce vedoucích vodáckého oddílu, jejich osobnostních charakteristik a vlivu, který toto chování mělo na dětské účastníky zkoumaného oddílu. Získané informace jsem porovnávala s poznatky získanými od bývalých členů oddílů.

4.2 Výsledky

4.2.1 Oddíl vodní turistiky – pohled do historie

Domy pionýrů a mládeže byly předchůdci dnešních DDM – Domů dětí a mládeže, a jejich činnost byla, stejně jako dnes, zaměřena na volnočasové aktivity. Kroužků a zájmových aktivit nabízela tato, vládou podporovaná a kontrolovaná zařízení, celou škálu, od aktivit sportovních, po činnosti spojené s vědou a technikou. V mnoha těchto domech se, navzdory kontrolám a politické propagandě, dařilo otevírat zájmové kroužky, jež neměly naprosto nic společného s tehdejší ideologií, byť

se vždy vyžadovalo, aby se, alespoň v programu zájmového útvaru, nějaká zmínka o budování vlasti a plnění pionýrských odborností vyskytovala. Vždy záleželo na osobnosti vedoucího a toleranci ze strany vedení Domu pionýrů a mládeže, jak moc bude komunistická ideologie zasahovat do činností v zájmových kroužcích a klubech. Dům pionýrů a mládeže v Kaplické18 měl v té době výborného ředitele, PaedDr. Vladimíra Zatloukala a právě díky němu měli tamní pedagogové možnost pracovat svobodně, bez zásahů zvenčí a jejich práce byla vedením maximálně podporována.

Od doby založení prošlo toto zařízení pro děti a mládež mnohými změnami. Do dnešních dnů dvakrát změnilo ředitele, po revoluci v roce 1990 došlo i ke změně jeho jména, náplň ani pracovní nasazení pedagogů se však od doby založení výrazněji nezměnilo. Eva Mrázková, rozená Zvelebilová, první vedoucí oddílu vodní turistiky, svůj oddíl předala mladším kolegům, do dnešního dne se však na jeho činnosti podílí pomocí při organizování zimních i letních táborů a s dětmi ze svých oddílů je i nyní v kontaktu.

Oddíl vodní turistiky vznikl při Domě pionýrů a mládeže na jaře roku 1968 jako kroužek vodní turistiky. Jeho zakladatelkou byla Eva Mrázková, která do tohoto zařízení nastoupila po absolvování FTVS a půlroční pedagogické praxi v základní škole. Protože v té době v této organizaci žádný podobný kroužek neexistoval, a neexistovala tedy ani žádná členská základna, byla Eva Mrázková nucena nejen samostatně koncipovat činnost kroužku, ale sehnat i jeho členy. Tak, jak bylo v tehdejší době zvykem, obcházela okolní školy a zvala děti do loděnice a klubovny. A byla úspěšná. O kroužek byl zájem, a tak v brzké době vznikly kroužky dokonce tři – Stonožky, Vodoměrky, Tučňáci a později oddíl Šipka. Jako vedoucí kroužků, později oddílů, pracovali s Evou Mrázkovou, jako externí spolupracovníci, ještě dva mladí muži těsně po skončení základní vojenské služby – jeden bývalý vedoucí jiného vodáckého oddílu a jeden vedoucí tehdy zrušeného oddílu skautů. Jejich zkušenosti z předchozí práce s dětmi a píle a energie Evy Mrázkové, byly hybnou silou, která dokázala vybudovat oddíl, jež, byť poněkud v pozměněné formě, funguje dodnes.

Náplň oddílů byla velmi všeobecná, hlavní byl pochopitelně sport – vodní i pěší turistika, v zimě výjezdy do hor i okolí Prahy na lyže, později i výlety na kolech. Děti se v zimě scházely v tělocvičně nedaleké základní školy, klubovně v objektu bývalé mateřské školky v Kaplické ulici a za příznivého počasí v loděnici v Podolí. Chodily společně plavat a jednou za 14 dní vyrážely o víkendu do přírody. Děti ale musely i pracovat. Bylo nutné udržovat v pořádku loděnici i lodě. Mnoho z lodí bylo nutné opravit, protože na nové nebyly peníze. Lodě i materiál bylo také nutno vlastními silami odnést k vodě a to nejen od loděnice, ale i od nádraží, protože lodě se na řeky posílaly vlakem. Právě společná práce a nutnost spojit síly vedla k vytvoření velmi dobré a kamarádké party dětí. Pomáhat musel každý, podle svých sil i schopností, jinak by se nepodařilo naplánované akce realizovat.

Vedle činností, které úzce souvisely s vodáckým výcvikem, jako byly opravy lodí, plavání a vyjíždky na vodu, se děti v oddílech věnovaly i činnostem, které jsou běžné v oddílech, jejichž činnosti se z velké míry odehrávají v přírodě. Nejednalo se sice o čistě přírodovědné činnosti, těm se v této organizaci věnoval samostatný kroužek, ale o činnosti s přírodou velmi úzce související.

V době, kdy oddíl vznikal, bylo naprosto běžné, že děti na svých víkendových výpravách spaly ve volné přírodě. Pod stanem nebo pod širákem. Z toho vyplývalo, že se musely umět v přírodě správně chovat. Snahou vedoucích turistických oddílů, ať už skautských, TOMáckých (TOM – turistický oddíl mládeže založený při ČSTV, zpravidla vedený vedoucími tehdy zakázaných skautských oddílů), nebo těch dobrých pionýrských, bylo vždy naučit děti pohybovat se v přírodě tak, aby jí neškodily. V oddílech vodní turistiky při Domě pionýrů a mládeže v Kaplické ulici 18 to bylo stejné. Děti se učily orientaci v přírodě podle mapy, práci s buzolou, poznávání rostlin a živočichů, základy stopařství, bezpečné rozdělávání ohně i úklid ohniště tak, aby po něm v přírodě nezůstaly žádné stopy, uzlování a další dovednosti, které se jim při pohybu ve volné přírodě a hraní her hodily.

Eva Mrázková byla v době, kdy oddíl zakládala, velmi mladá. Bylo jí 24 let, a jak sama říká, nikdy jako dítě do podobného oddílu nechodila. Chyběla jí proto zkušenost získaná v jiném oddíle a vše se musela naučit sama, tak říkajíc za pochodu. Podle jejích slov jí na práci s dětmi dobře připravilo studium na FTVS, to hlavní, ale podle ní musí být v člověku od přírody – je to cit pro jednání s dětmi a vztah k nim.

Když jsem se Evy Mrázkové ptala, zda měla při své práci s dětmi nějaký cíl, zda se snažila o něco konkrétního, jen se usmívala. Cílem pro ni vždy byla dobře odvedená práce. Vždy se snažila, aby se děti v oddíle cítily dobře, naučily se samostatnosti, lásce k přírodě, kamarádství.

Do prvních oddílů chodily především děti v nejproblematičtějším věku, děti kolem čtrnácti let. I přesto, že je to věková kategorie, ve které nejvíce dětí zájmové kroužky opouští, podařilo se Evě Mrázkové vytvořit z nich partu, která se schází do dnes. V každém ze tří oddílů bylo kolem třiceti dětí, což je počet poměrně velký a tak byly děti ještě rozděleny do družin, které vedli Evou Mrázkovou odchovaní instruktoři. Zajímavé je, že za svou činnost nebyly děti nijak bodově hodnoceny, což se zcela vymyká běžné praxi v podobných oddílech té doby. Hodnocení, bodování a soutěžení, bylo a v mnoha oddílech je i v dnešní době, neodmyslitelnou součástí motivace. Po dětech se vyžadovaly výkony, které by mohly být prezentovány ve výročních a jiných zprávách. Jak jsem již zmiňovala v úvodu této části své práce, měla Eva Mrázková velkou podporu vedení, a i proto se po ní žádné hmatatelné výsledky ve formě úspěšné účasti na soutěžích a jiných aktivitách nevyžadovaly. O toleranci vedení svědčí i to, že se nikdo nepozastavoval nad pravidelnou ztrátou pionýrských průkazek, která byla drobnou revoltou proti tehdejšímu režimu a kterou měl na svědomí vedoucí Farkaš.

Důležitou součástí činnosti všech oddílů podobného zaměření jsou tábory. Oddíl vodní turistiky nebyl výjimkou. Letní tábor byl vždy vyvrcholením celoroční činnosti a testem kamarádské soudržnosti i kvality vedoucích. Tábory nebyly ale jen vyvrcholením činnosti během školního roku, ale i možností v praxi si vyzkoušet znalosti i dovednosti, získané při schůzkách a na výpravách. Možností dostat se do úzkého

kontaktem s přírodou. Právě tábory a víkendové výpravy do přírody, byly pro členu oddílu vodní turistiky základem pro vytvoření pevného pouta k přírodě, získání návyků správného chování v přírodním prostředí a potřeby toto prostředí chránit a přispívat k jeho zachování.

V dnešní době to již není zcela běžné, ale v době kdy oddíl vodní turistiky vznikl, stavělo mnoho oddílů tábory na „zelené louce“. Na táboře nebyla pitná voda, elektřina ani žádné jiné, dnes běžné vymoženosti. Děti si samy stavěly stany, vařily, sháněly dřevo na topení, jezdily nakupovat i uklízely tábořiště. Tábory pořádané oddílem vodní turistiky, který vedla Eva Mrázková, se v zásadě nelišily od jiných letních táborů, pořádaných podobně zaměřenými dětskými oddíly. Pro jejich účastníky ale byly jedinečné a mimořádné, protože byly vyvrcholením celoročního snažení a časem, který mohly děti strávit se svými kamarády. Jako velmi vydařené jsou jak Evou Mrázkovou, tak jejími tehdejšími svěřenci, hodnoceny oddílové letní tábory u řeky Střely i tábory v podhůří Tater. Pod Tatrami, ve Važci, si děti opravdu musely samy celý tábor na louce postavit i zbourat.

Jedním z cílů Evy Mrázkové při tvorbě programu pro oddíl byla i snaha naučit děti něco navíc. Jak se ukazuje z dotazníkového šetření a následných rozhovorů, naprosto nejdůležitějším prvkem v činnosti oddílu nebyly ani tak znalosti a dovednosti získané při oddílových činnostech, jako pocit sounáležitosti a kamarádství. Právě to dělalo Evě Mrázkové největší radost: vidět spokojené děti i jejich rodiče, kteří se postupně do činnosti oddílu také zapojili. Vědět, že děti na schůzky chodí rády a těší se na ně. Navázání úzkého kontaktu s dětmi, který v mnoha případech vydržel do dnes, i přes 40 let. Eva Mrázková byla přísná a nikomu nic neodpustila, zároveň ale byla i velmi laskavá a vnímavá k potřebám a náladám dětí. Podle jejích slov dělaly děti mnoho nutných, nudných a nepříjemných činností s chutí. Užily si při nich spoustu legrace patrně právě proto, že jim spolu bylo dobře, a nikdo na ně nekřičel.

4.2.2 Prvky environmentální výchovy ve sledovaném oddíle

Environmentální výchova, nebo v té době spíše výchova k ochraně přírody a tvorbě životního prostředí, nebyla hlavní součástí činnosti vodáckého oddílu. Pobyt v přírodě, potřeba přírodu poznat a naučit se jí porozumět, využívat její bohatství a vyhýbat se nebezpečím, která s pohybem v ní souvisí, ale formovala osobnost dětí a jejich vztah k životnímu prostředí mnohem lépe, než četba naučných knih, nebo poslouchání vzdělávacích, ekologicky zaměřených přednášek.

Jednou z mnoha činností, které s aktivitami vodáckého oddílu souvisejí, je znalost chování vody. Voda je neoddělitelnou součástí života lidí a to nejen jako tekutina k pití, kterou pro život nutně potřebujeme, ale i jako živitel, který lidem v mnohém pomáhá i škodí. Děti z vodáckého oddílu měly mnohokrát možnost uvědomit si, a na vlastní zkušenosti si vyzkoušet, jak mocným živlem voda je. I uvědomění si síly přírody může být důležitým prvkem k pochopení nutnosti přírodu respektovat a chránit. V činnostech oddílu se zde výrazně projevují prvky *výchovy v životním prostředí a pro životní prostředí*, zejména vůči prostředí vodních toků a jejich okolí. Děti byly vedeny k vnímání estetických hodnot tohoto prostředí a díky výchovnému působení vedoucích vodáckého oddílu se u nich rozvinulo environmentálně uvědomělé jednání. Byly nejen schopné dodržovat pravidla správného chování v přírodě, ale i pomoci tam, kde to bylo třeba, například sběrem odpadků, které na břehu řeky, nebo ve vodním toku, zanechali jiní.

Aktivity, které s environmentální výchovou ve sledovaném oddíle vodní turistiky souvisí, by se tedy daly rozdělit do několika oblastí:

- Činnosti spojené s pobytem ve volné přírodě a rozvíjející environmentální senzitivitu (například výlety, tábory, výjezdy na řeku).
- Aktivity vedoucí k poznávání přírody - hry zaměřené na získávání a prohlubování vědomostí o přírodě (například poznávání stromů, rostlin, stop zvířat).

- Činnosti, směřující k vytvoření návyků vedoucích k odpovědnému chování k životnímu prostředí (například úklid tábořišť, šetření vody i potravinami, zacházení s odpadem).

4.2.3 **Osobnostní rysy a styly práce vedoucích sledovaného vodáckého oddílu.**

Osobnost pedagoga a jeho styl práce je při volnočasových aktivitách s dětmi a mládeží klíčovým faktorem. Jak vyplývá z informací získaných výzkumem, byla role oddílové vedoucí ve sledovaném oddíle vodní turistiky velmi důležitá.

Z požadovaných znaků osobnosti, důležitých pro pedagogy volného času, které uvádějí odborné publikace, a jejichž shrnutí jsem uvedla v teoretické části, lze u Evy Mrázkové najít téměř všechny. Důležitý je především její skutečný zájem o děti, její nadšení pro činnosti oddílu a smysl pro spravedlnost.

Pro Evu Mrázkovou bylo vždy podstatné to, jak se děti v oddíle cítí, jak jim jí nabízené činnosti vyhovují a zda mají z těchto aktivit radost. Z mé vlastní zkušenosti i z reakcí oslovených „dětí“ vyplývá, že Eva Mrázková je osobností s přirozenou autoritou, obdařenou schopností s klidem a rozvahou zvládat krizové situace, které při práci s dětmi a mládeží zákonitě nastávají, ať se jedná o úrazy při sportovních činnostech, situace vzniklé neplánovanou změnou počasí při akcích ve volné přírodě či jiné nenadálé okolnosti. Jen zřídka kdy jsem Evu Mrázkovou slyšela pozvednout hlas a pokud se tak stalo, bylo to v situacích, kdy se již nenabízelo žádné jiné adekvátní řešení. Eva Mrázková se musela práci s dětmi nejprve naučit a toto učení se neobešlo bez chyb a přehmatů. To, že se něco nepovedlo, bylo díky přátelské atmosféře v oddíle bráno jako běžná součást života a stalo se často zdrojem takzvaných „veselých historek“ ze života oddílu. K nim patří například situace, kdy celý oddíl pod vedením vedoucích nastoupil do nesprávného vlaku a téměř za jízdy vystupoval. Vedoucí

v takovéto situaci zažívali horké chvílky, důležité ale je, že byli v zápětí schopni přiznat svou chybu a celou situaci brát s humorem. I to je znakem dobrých vedoucích.

Jak jsem uvedla v teoretické části, velmi důležité při pedagogické práci je i navázání kontaktu s rodiči dětí. Ve sledovaném oddíle se spolupráce s rodiči dařila, velký podíl na tom měla spolu s ostatními vedoucími i Eva Mrázková, která dokázala do oddílového dění rodiče dětí vtáhnout. Mimořádné bylo i to, že se v oddíle vodní turistiky po čase vystřídal dvě generace, takže rodiče nových členů tohoto oddílu, byli zároveň i jeho bývalými členy. Zájem o dění v oddíle byl v tomto případě pochopitelný.

Pro fungování oddílu, jeho aktivity a především pro vytváření pozitivního klimatu je vedle osobních charakterových vlastností vedoucího a jeho nadšení pro věc důležitý i způsob jakým oddíl vede. V oddíle vodní turistiky, který je předmětem mého výzkumu používali vedoucí typ vedení označovaný jako demokratický.

Eva Mrázková má přirozenou autoritu a její pečlivá příprava aktivit a důvěra ve schopnosti a smysl pro odpovědnost u svých „dětí“ napomohla vytvořit kvalitní kolektiv a přátelskou atmosféru.

Eva Mrázková byla přísná a trvala na dodržování stanovených pravidel, zároveň ale dětem vždy dala prostor pro vlastní iniciativu, týkající se například hledání cesty při výpravách do přírody, přípravě a realizaci programu, nebo způsobu vykonávání nutných činností na letních táborech. To, že dětem důvěřovala a nebála se jim svěřit i úkoly, před kterými je dnešní dospělí často chrání z obavy o jejich bezpečí, neprojevila nedostatek zájmu o děti, nebo nezájem o jejich zdraví, ale naopak velkou míru osobní odvahy a v dětech tak budovala pocit důležitosti a odpovědnosti, který je pro dítě v každém věku velmi důležitý.

V poslední době se množí případy těžkých poranění, nebo i úmrtí způsobených přeceněním sil, nebo nedostatečným vybavením lidí, podnikajících výpravy do přírody. Jednou z věcí, které si členové oddílu vodní turistiky odnesli do svého dalšího života je

i schopnost pohybu v přírodě. Jako děti se často ocitli v situacích, kdy byli nuceni sáhnout si takzvaně „na dno“ a tato zkušenost je naučila nepřeceňovat svoje síly ani potřebné vybavení. Díky odvaze Evy Mrázkové opouštět vyšlapané stezky a umožnit dětem zažít dobrodružství jsou do života vybaveni mnoha důležitými schopnostmi.

Mohlo by se zdát, že výše uvedené skutečnosti nemají žádný vztah k environmentální výchově. Ale, jak uvádí například Aleš Máchal ve své knize Průvodce praktickou ekologickou výchovou, jde v praktické pedagogické činnosti o: „Dosažení vyváženého souladu nezbytných ekologických poznatků s citovými a smyslovými prožitky, které pomáhají nalézt lásku k přírodě, zvnitřňovat úctu ke všemu životu a zvyšovat úroveň mezilidských vztahů“ (Máchal, 2000, str. 15). I když tedy pedagogické působení Evy Mrázkové nebylo primárně zaměřeno na ekologickou výchovu, její způsob jednání s dětmi, osobní příklad i snaha umožnit jim zažít pocit sounáležitosti s přírodou a kamarády k rozvoji ekologického citění zajisté přispěli. Stejně tak i možnost zažít pocit vlastní důležitosti a uvědomit si, že k tomu, aby člověk strávil čas s přáteli, není potřeba množství hmotných statků. Jedním z cílů ekologické výchovy je, podle slov Hany Librové, významné české biologky, socioložky a environmentalistky, vzbuzovat poptávku po: „Méně konzumních, duchovnějších a také radostnějších, způsobech života.“ (Máchal, 2000, str. 15) a jak vyplývá z mého průzkumu i když si toho v dětství členové sledovaného vodáckého oddílu nebyli vědomi, v dospělém životě si v plné míře uvědomují, jak silně je doba strávená v oddíle ovlivnila do dalšího života.

4.3 Dotazníková část výzkumu

4.3.1 Úvod

Vzhledem k tomu, že se s vedoucí oddílu vodní turistiky, který je předmětem mého výzkumu, osobně znám, měla jsem usnadněnu cestu k informacím. Díky dobrému vztahu Evy Mrázkové a jejích „dětí“ jsem získala seznam emailových adres a mohla tak jednoduše oslovit celou řadu těch, kteří v rozpětí mnoha let do oddílu

chodili. Naskytla se mi tak možnost porovnat pohled na oddíl vodní turistiky očima lidí, kterým je již přes padesát let i těch, kteří do oddílu chodili v době relativně nedávné. Zajímavé je, že jejich názory se v zásadě nijak neliší, a i když Eva Mrázková za nejlepší oddílové období považuje první dvě generace svých „dětí“, do oddílu chodili rádi všichni mnou oslovení, a to především z důvodu „báječné party lidí“.

4.3.2 Formulace otázek a její zdůvodnění

Jako první krok ke sběru informací ke svému výzkumu jsem všem, na které jsem dostala kontakt, zaslala soubor následujících otázek:

- 1) Myslíte si, že vás doba, po kterou jste chodili do oddílu vodní turistiky, nějak poznamenala (ve smyslu vztahu k přírodě)? Pokud ano, tak jak (vaše profese, trávení volného času, životní postoje.....).
- 2) Domníváte se, že do podobných oddílů chodí převážně děti s již vyhraněnými názory (děti sportovně a přírodně založené), nebo spíše děti, které tam rodiče přihlásí, protože neví kam s nimi? Jak to bylo s vámi?
- 3) Jak důležitá je podle vás v takovém oddíle osobnost vedoucího?
- 4) Domníváte se, že to, jakým způsobem Eva Mrázková oddíl vedla, bylo nějak mimořádné a pokud ano, co si myslíte, že bylo nejdůležitější (osobní vzor, přístup k dětem, hry, stanovená pravidla, atmosféra v oddíle...).
- 5) Použili jste někdy něco z oddílové praxe ve svém dospělém životě?

Otázky jsem formulovala tak, abych získala co nejucelenější pohled na smýšlení bývalých členů oddílu o oddílu samotném, ale i k jeho vlivu na rozvoj jejich osobnosti.

První otázka jednoznačně směřovala ke zjištění současného životního stylu oslovených a toho, do jaké míry jejich současný životní styl ovlivnilo období, které jako děti a dospívající strávili v oddíle vodní turistiky.

Druhá otázka byla zaměřena hlavně na zjištění rodinného zázemí dětí, které do oddílu chodily a na zjištění, zda bylo potřeba, ve vztahu k přírodě, děti ovlivňovat. Mimo jiné jsem se snažila zjistit, co děti do oddílu přivedlo a jak tomu bylo u jejich kamarádů.

Cílem třetí otázky bylo zjistit co si oslovení myslí o roli vedoucího volnočasových aktivit a jak velký význam měla podle nich osobnost Evy Mrázkové pro činnost oddílu vodní turistiky, který znají.

Ve čtvrté otázce jsem se pokusila zjistit, zda dotazovaní považovali, nebo dodnes považují, na pedagogické práci Evy Mrázkové něco za zcela mimořádné. Mnoho z nich mělo možnost později pracovat v dětských organizacích jako instruktor nebo vedoucí a většina z nich do nějakých zájmových útvarů přihlásila svoje děti. Mají tedy možnost srovnávat a hodnotit.

Poslední, pátou otázkou se opět vracím k hlavnímu tématu své práce, tedy vlivu vedoucího volnočasové aktivity na další život dětí a mládeže, tuto aktivitu navštěvujících. Jak jsem již uvedla, mělo by být pozitivní ovlivnění trvalé. Vliv volnočasové aktivity může být formující ve smyslu volby povolání, nebo může výrazně ovlivnit volbu partnera, přátel, světový názor, řebříček hodnot, ve zkratce řečeno životní styl.

4.3.3 Analýza získaných odpovědí na soubor otázek

Na své otázky jsem dostala celkem osmnáct velmi obsáhlých odpovědí. Z nich vyplývají následující zjištění:

1) Myslíte si, že vás doba, po kterou jste chodili do oddílu vodní turistiky, nějak poznamenala?

Většina dotázaných se domnívá, že je doba strávená v oddíle vodní turistiky, pod vedením Evy Mrázkové, svým způsobem ovlivnila. Pokud se nejednalo o ovlivnění

ve smyslu změny hodnotové orientace, která u nich již byla stejným směrem nastavena v rodině, zcela jistě je doba strávená v oddíle nasměrovala k aktivnímu způsobu trávení volného času a do života vybavila kladným vztahem k životnímu prostředí. Mnoho z nich zmiňuje svůj vztah k vodě, kterou se v oddíle naučili znát a milovat, a svou potřebu trávit maximální množství volného času v přírodě. Ve stejném duchu se pak snaží vést i své děti, což je velmi důležité, protože jejich pozitivní ovlivnění, ať již způsobené vhodným pedagogickým působením vedoucích ve vodáckém oddíle, nebo získané od rodičů, je předáváno do další generace.

Z odpovědí, které jsem na první otázku dostala, bych chtěla citovat tři. Ta první je od pana Tomáše: *„Já osobně si uvědomuji, že pobyt na vodě mě ovlivnil i v mých životních postojích. Vždy máte možnost nechat se unášet proudem a může být zajímavé a objevné kam vás voda zanesou. Můžete také kličkovat v proudech, využívat jejich síly a užívat si všeho, co voda nabízí. Když jste na klidné hladině před soutěskou, peřejí, nebo jezem, máte čas přemýšlet a rozmýšlet se kudy a jak pojedete. Když však už vletíte do peřejí a válců je potřeba pořádně zabrat a musíte se spolehnout na vše, co jste se dosud naučili, na svou sílu, intuici i šikovnost.“*

Autorem druhé odpovědi, kterou jsem se rozhodla citovat, je pan Vladan. *„Doba, kdy jsem chodil do oddílu, mne určitě poznamenala. Je těžké krátce odpovědět. Ale pobyt v přírodě nese poznání jak je příroda silná. Učil jsem se nebát se jí, ale respektovat ji. Výlety vám také otevřou oči a ukážou, jak krásnou zem máme. Umí kvést, barvit se na podzim, být schovaná pod peřinou sněhu i spalovat letním žářem a vonět tekoucí vodou, která šumí přes kameny.“* Z této odpovědi je jasně vidět, že ten kdo ji napsal, má k přírodě opravdu blízko a co víc, uvědomuje si, že jeho vztah k ní se formoval v dětství, mimo jiné i díky účasti na aktivitách vodáckého oddílu.

Z třetí, velmi obsáhlé odpovědi, jsem vybrala několik částí: *„...doba, kterou jsem strávila v oddíle, mne ve vztahu k přírodě poznamenala významně, i když z rodiny bylo směřování obdobné. Volný čas trávím nejraději v přírodě... Díky oddílu jsem se naučila v přírodě žít, pohybovat se v ní – nebát se jí, chovat se k ní s respektem, slušně (žádné*

odpadky, rušení zvěře, ničení porostu...) kromě vztahu k přírodě, mne však oddíl zásadním způsobem ovlivnil i v sociálním životě. Z oddílu mám nejbližší přátele na celý život, manžela i širší okruh kamarádů, na které se mohu s důvěrou obrátit stejně, jako oni na mne. Oddíl ve mě rozvinul ochotu pomáhat slabším či momentálně potřebným a obrovským způsobem naplnil pojmy přátelství, kamarádství, vzájemnost, důvěra a tolerance.“

2) Domníváte se, že do podobných oddílů chodí převážně děti s již vyhraněnými názory?

Odpovědi na otázku, týkající se toho, zda se do oddílů, jejichž náplň se do jisté míry týká pobytu v přírodě, přihlašují děti k tomuto směru vedené z domova, či nikoli, se velmi různily. Zhruba polovina dotázaných přišla do oddílu proto, že tam chodili jejich kamarádi za školy. Mnohým se v oddíle natolik líbilo, že tam zůstali ještě po skončení vysoké školy jako vedoucí. Několik jich napsalo, že je do oddílu přivedli rodiče, kteří pro ně hledali sportovní oddíl a na tento měli od jiných rodičů příznivé reference. Někteří, si oddíl cíleně vyhledali sami, nebo do něj přešli z jiného zájmového útvaru Domu pionýrů a mládeže v Kaplické ulici 18.

Z dotazníkových odpovědí vybírám tuto vzhledem k tomu, že velmi výstižně shrnuje vše, co je obsaženo i v těch ostatních.

„Domnívám se, že do podobných oddílů chodí převážně děti z rodin názorově blízkých zaměření těchto oddílů, ale část přihlásí rodiče právě proto, aby tam děti vztah k přírodě a sportu získaly, protože rodiče cítí nedostatek času, případně kompetencí, tento vztah vytvářet. Myslím si, že jen opravdu výjimečně jsou děti v oddíle „odloženy“, protože rodiče neví, kam s nimi. Dále jsou v turistických oddílech děti, jejichž rodiče chtějí děti vést k pohybu, ale vyhodnotili je jako zcela sportovně nenadané (obvykle právem).“

3) Jak důležitá je podle vás v takovém oddíle osobnost vedoucího?

O osobnosti vedoucího a osobní charakteristice Evy Mrázkové jsem se zmiňovala již v předchozí části. O tom, že Eva Mrázková byla velmi výraznou osobností, nemůže být pochyb a vyplývá to i z odpovědí na moji otázku. V reakcích se na dotaz o důležitosti osobnosti vedoucího nejčastěji objevují slova jako: *naprosto zásadní, určitě nejdůležitější, klíčová, velmi důležitá*. Důležitost osobnosti vedoucího je podle odpovědi paní Evy B. i v tom, aby byl důvěryhodný a spolehlivý pro rodiče a spravedlivý vůči dětem. Pro představu o tom, jak byla osobnost Evy Mrázkové, jako vedoucí vodáckého oddílu vnímána jsem vybrala odpověď paní Zuzky: *„Domnívám se, že osobnost vedoucího je zásadní. I když jsem si to uvědomila až zpětně. Hlavně přístup vedoucího a jeho nasazení. Jako malá si pamatuji pořádání spousty her, Eva měla v zásobě vždy nějaký program, ale například si vůbec nevzpomínám, že by na nás Eva třeba někdy křičela, nebo byl nějaký zásadní problém v komunikaci. Myslím, že v našem vztahu bylo moc příjemné to, že jsme měly plnou důvěru. Mohly jsme dělat věci, které by nám, jako dětem, málo kdo dovolil, třeba zapalovat oheň, vařit, řezat pilou, nebo jen jít na výletě napřed a hledat cestu. A to děti hodně ocení.“*

4) Domníváte se, že to, jakým způsobem Eva Mrázková oddíl vedla, bylo nějak mimořádné?

Z reakcí na moji otázku bych vybrala ty, které podle mého nejlépe charakterizují to, jak působení Evy Mrázkové v pozici oddílové vedoucí, na tehdejší dětské účastníky zmiňovaného oddílu působilo.

Pan Tomáš napsal: „*Eva odchovala dvě generace dětí, takže to asi bude vše dohromady (myšleno osobní vzor, přístup k dětem, hry, stanovená pravidla, atmosféra v oddíle – viz znění otázky), ale hlavní podle mě je, že tím žila. Když někdo do něčeho vloží duši, bývá to jen výjimečně špatně.*“ A o duši jde v případě Evy Mrázkové obzvlášť. Stejně jako mnoho jiných mimořádných vedoucích Eva Mrázková oddílem žila a věnovala mu téměř veškerý svůj volný čas. A to platí do značné míry dodnes. I když by, po tolika letech práce, kterou věnovala dětem, mohla na oddíl zapomenout a věnovat se jen sobě a svým zájmům, je stále ochotna pomoci a přiložit ruku k dílu,

kdykoli je to potřeba. O jejím mimořádném zápalu pro věc psala i paní Helena: „*Bylo to skvělé jako celek, hlavně nasazení a věnování se dětem, komplexnost aktivit, spousta praktických dovedností a znalostí, i zaměření na hodnoty a sociální dovednosti.*“

Jako zakončení odpovědí na čtvrtou otázku bych uvedla část reakce paní Evy B. : „*...atmosféra v oddíle byla výborná, málo kdo z mého okolí měl takovou partu jako my, byť do podobného oddílu chodil.*“

5) Použili jste někdy něco z oddílové praxe ve svém dospělém životě?

Poslední otázkou jsem se snažila opět vrátit k hlavnímu tématu své práce, tedy k tomu, zda, a jakým způsobem, ovlivnil oddíl vodní turistiky jednání dětí, které do něj docházely. Ptala jsem se na to, jestli ve svém současném, dospělém životě, používají něco z toho, co se v oddíle naučili. Otázku jsem úmyslně blíže nespecifikovala. Zajímalo mne, zda se v reakcích objeví i něco jiného než dovednosti praktické. Nejvíce dotázaných zmínilo potřebu a znalost pohybu v přírodě, včetně orientace, práce s mapou a dovedností důležitých pro přečkání extrémního počasí. Za důležité také považují nastavená pravidla, jimiž se naučili řídit v oddíle, a která jsou pro ně důležitá i v současném životě. Objevila se i zmínka o vztahu k přírodě a potřebě ji chránit, téma, které bylo mimoděk součástí mnoha odpovědí na téměř každou moji otázku. Ve všech odpovědích byla zmíněna parta lidí, přátelství na celý život a pozitivní naladění, které je velmi důležité i ve vztahu k postojům týkajícím se životního prostředí.

Ve většině odpovědí i v následných rozhovorech se objevuje celá řada shodných prvků. Srovnáváním zjištěných informací lze získat tyto výsledky:

- Na otázku, zda oslovené doba, kdy do oddílu chodili, nějak ovlivnila, všichni odpověděli, že ano. Patnáct z nich napsalo, že je výrazně ovlivnila zejména v jejich potřebách týkajících se trávení volného času. Shodují se v tom, že mají potřebu trávit svůj volný čas aktivně, nejlépe pohybem v přírodě.

- Značná shoda nastala i v odpovědích na otázku týkající se rodinného zázemí dětí, které se do podobných oddílů hlásí. Čtrnáct z dotázaných se domnívá, že děti zpravidla pocházejí z rodin, které jsou podobně zaměřené (kladný vztah k přírodě a pohybu). Dva z oslovených pocházejí z rodin, z nich alespoň jeden z rodičů do sledovaného oddílu v dětství docházel.
Dvanáct z oslovených také uvedlo, že je do oddílu přihlásili rodiče, čtyři další si oddíl podle svých slov našli na základě svých zájmů sami a dva z dotázaných do oddílu přivedli kamarádi.
- Velmi mne překvapily shodné výrazy, kterými respondenti popisují roli vedoucího. Nejčastěji se opakují slova jako *klíčová*, *nejdůležitější*, *naprosto zásadní*. I přesto, že většina oslovených považuje roli vedoucího za důležitou, v odpovědích je také často zmiňována důležitost kvalitního kolektivu a dobrých vztahů mezi dětmi.
- Oslovení se shodují i v rysech, které by měl dobrý vedoucí dětského oddílu mít. Zde uvádím seznam těch, které se opakují nejčastěji:
 - Přístup (vztah k dětem i vedoucím) a nasazení (nadšení pro věc).
 - Organizační schopnosti.
 - Vedoucí je vzorem pro ostatní.
 - Přirozená autorita.
 - Osobní odvaha.
 - Smysl pro spravedlivost.
- Z dovedností, nebo schopností, o nichž se oslovení domnívají, že je získali, nebo prohloubili, v době, kdy do oddílu docházeli, jsou nejčastěji uváděny dovednosti spojené s pobytem v přírodě a jako další schopnost organizovat skupiny lidí.
- Ze všech oslovených jich pět uvedlo, že i v současné době využívají získané znalosti buď ve své profesi, nebo v zájmovém vzdělávání, kde se angažují jako vedoucí volnočasových aktivit.

Na závěr této části uvedu ještě jednu citaci ze zasláných odpovědí. Napsala ji paní Martina a vyjadřuje vztah většiny bývalých členů ke svému oddílu: „*Díky oddílu*

nejsem žádný solitér, ale umím pracovat v kolektivu, mám smysl pro soutěživost a pro hru, ale nemusím nutně vyhrávat za každou cenu – naučili nás bez vzteku přijímat i porážku, která k životu pochopitelně patří. Díky oddílu nejsem žádná „fňukna“, jen tak mne něco nerozhází. A také žádná porcelánová panenka, spaní pod širým nebem, škvoři ve stanu, rozdělávání ohně, koupání v řece atd. bylo dobrou průpravou, abych nebyla nijak zhýčkaná a sžila se s přírodou. A samozřejmě pohyb, který je neodmyslitelnou součástí mého života. Na roky (asi 10) v oddíle nikdy nezapomenu, ty byly nepopsatelné. Atmosféra, která provázela výlety, sportování v tělocvičně, keramiku... a hlavně tábory. Ty nám všem do života daly tolik, že si troufám říct, že od základů proměnily mou osobnost – prostě úžasný vklad do života. Vzpomínám na ně často a ráda, byly to neopakovatelné momenty, které hluboce poznamenaly mou duši, moje srdce a mne jako takovou.“

5. Diskuse

Během svého šetření jsem narazila na několik témat, kterým bych se v této části své práce chtěla podrobněji věnovat.

Jedním z nich je v tehdejší době naprosto mimořádná **neexistence bodování**. V době vzniku a prvních let činnosti vodáckého oddílu to bylo něčím, co se tehdy zcela vymykalo běžné praxi. Doba, ve které tehdejší děti vyrůstaly, byla soutěžení velmi nakloněna. Soutěžilo se takřka ve všem a toto soutěžení se netýkalo jen dětí, ale i dospělých. Výsledky všelijakých soutěží byly prezentovány ve sdělovacích prostředcích a kvalita práce s dětmi byla v mnoha případech poměřována podle odpracovaných hodin na brigádách, nebo kilogramů nasbíraných kaštanů či papíru. V dnešní době se situace mnohde mění a nesoutěžní prostředí odpovídá současným trendům pedagogiky volného času i ekologické výchovy.

Činnosti v oddíle mají, podle dnešního pojetí pedagogiky volného času, probíhat pro radost, potěšení, pocit prospěšnosti a pro prožitek, nikoli v soutěžním duchu za účelem získání bodů či nějakých výhod. Soutěžení totiž nepřináší tak výraznou motivaci jak by se mohlo na první pohled zdát, ale může narušit vazby v kolektivu a v extrémních případech může mít i negativní vliv na zdraví dítěte (Jančaříková, 2010). Jak uvádějí v knize *Respektovat a být respektován* Kopřiva a kol. je při soutěžení „zisk jednoho nutně spojen se ztrátou druhého“ (Kopřiva a kol., 2012, str. 251). Přehnaná touha po vítězství může u ambiciózních dětí vést až k podvodům, v případě prohry pak ke zbytečné nevráživosti ve skupině dětí. Domnívám se, a tato moje domněnka vychází i z mé dlouholeté práce s předškolními dětmi, že se při přípravě aktivit pro děti nelze zcela a úplně soutěžení vyhnout. Soutěžní duch by ale neměl převládnout nad snahou vést děti ke spolupráci. „Cesta k překonávání překážek v životě nevede přes výhry a prohry v soutěžích, ale přes budování sebeúcty“ (Kopřiva a kol., 2012, str. 253). Právě

na tomto principu bylo podle mého názoru vystavěno klima vodáckého oddílu Evy Mrázkové. Nikdo se nad nikoho nevyvyšoval, nikdo nikoho neponižoval. Jsem si vědoma toho, že to zní velmi idealisticky, v každém kolektivu nastanou situace kdy „někdo, někomu, něco“, jak ale dokazují reakce oslovených, pokud k těmto situacím došlo, vedoucí je vždy dokázali zvládnout.

Důležitost neautoritativního angažovaného pedagogického působení spolu s nesoutěžním prostředím, zaměřeným především na spolupráci a vzájemnou toleranci je dokazována i průzkumy, které se týkají školního prostředí a výskytu rizikového chování v něm. Podle těchto průzkumů jsou ve školních kolektivech, kde výuka probíhá v tomto duchu, problémy s chováním téměř nulové (Matoušek, 2011). To co platí pro pedagogiku školní, platí i pro pedagogiku volného času. Ve zkratce lze konstatovat, že v nesoutěžním, přátelském a tolerantním prostředí snáze vznikne kvalitní kolektiv dětí a vedoucích než v prostředí soutěžním, zaměřeném na výkon a výsledek.

Domnívám se, že zde je velký prostor pro práci pedagogů a to zejména pedagogů pracujících ve volnočasových organizacích. Je pochopitelné, že příprava programu, který není vystavěn na soutěžení je náročnější a to jak na čas, který musí pedagog jeho přípravě věnovat, tak i na jeho tvůrčí schopnosti a schopnosti děti motivovat. Jak ale ukazuje i příklad sledovaného oddílu, tato námaha se jednoznačně vyplatí.

Další z prvků, jichž jsem si při zkoumání výsledků svého šetření všimla, byl důraz, který vedení oddílu kladlo na **výchovu dětí k samostatnosti** a jejich zapojení do širokého spektra činností v oddíle. Oslovení respondenti si velmi cení toho, že jim, jako dětem, bylo umožněno vykonávat řadu činností, z nichž mnohé by v dnešní době většina vedoucích dětem neumožnila, nebo jen pod přísným dohledem. Je pravda, že pokud si vzpomenu na strach, který jsem jako vedoucí zažívala v situacích, kdy se družina dětí po celodenní samostatné výpravě ani za soumraku stále nevracela do

tábora a pokud si uvědomím právní rizika, která jsou s pedagogikou volného času spojena, dokážu pochopit, proč se mnoho dnešních pedagogů neodvažuje s dětmi do přírody vyrazit, přehrává odpovědnost za děti na jiné subjekty (například různé agentury zabývající se zážitkovými programy a pořádání školních a jiných výletů) a proč nejsou ochotni jít mimo „vyšlapané cesty“. Z mé osobní zkušenosti a i z odpovědí mnou oslovených „dětí“ však vím, že právě zážitky z dobrodružných situací, jako například zabloudění na výpravě, spaní pod širákem, nastoupení do nesprávného vlaku, nebo pád do potoka na zimní výpravě, posilují přátelství mezi dětmi a jsou nezapomenutelné po celý život.

Příliš ochranný postoj dnešních dospělých, ještě podporovaný přísnou legislativou stanovující těžko uskutečnitelná pravidla pro provozování dětských táborů a mnohdy nepodložený strach rodičů o svoje děti, vedou k tomu, že jsou omezeny možnosti zdravého růstu a vývoje současných dětí a mládeže. Dětské prolézačky nemohou nikdy zcela nahradit zážitek z lezení po stromech, domečky na dětských hřištích nejsou, podle mého názoru, plnohodnotnou náhradou za skrýše z větví, sledování dokumentárního pořadu nemůže nikdy nahradit zážitky získané z pobytu ve skutečné přírodě.

Klesající fyzická zdatnost dnešních dětí, která je v současné době dokazována i výzkumem Českého olympijského výboru při průzkumu tělesné zdatnosti na českých školách, může být přímým důsledkem této ochranné politiky (Dokument ČT 24). Je zřejmé, že se změnila doba a s ní i životní styl. Přesto je ale podle mého názoru důležité nebát se a vyrazit s dětmi do přírody, poskytnout jim dostatek volnosti a důvěry k vyzkoušení vlastních sil a schopností, tak jak to ve svém oddíle dělala Eva Mrázková. Domnívám se, že právě při takovýchto činnostech mají dospělí velkou možnost pozitivně ovlivnit chování dětí. Svým vlastním příkladem, postojem a nadšením mohou nenásilně formovat postoje dětí a tak upevnit a prohloubit jejich vztah k životnímu prostředí a zdravému životnímu stylu. Domnívám se, že je zapotřebí najít takzvanou zlatou střední cestu a umožnit dnešním dětem, které vyrůstají

obklopené betonem a virtuální realitou, aby i ony měly možnost dokázat, co umí a to nejen při počítačových simulacích, ale i mimo ně. Není třeba děti vystavovat rizikům při extrémních sportech, stačí je vzít do lesa a ponechat je jejich fantazii. Osobně se domnívám, že největší problém nespočívá v dětech, ale v přehnaném strachu dospělých o jejich bezpečí a potřebě soustavně je kontrolovat a urovnávat jim cestu. A to se týká nejen rodičů, ale i vedoucích dětských oddílů a ostatních pedagogů.

Základní otázka ale možná zní jinak: Bojíme se o děti nebo o sebe? Je současná ochrana dětí skutečně ochranou nebo je naopak vystavuje větším nebezpečím a rizikům? Na tuto otázku neumím zcela jasně odpovědět. Jak ale vyplívá z mého šetření, pokud dostanou děti šanci, dokážou nás dospělí v mnohém příjemně překvapit a důvěra, kterou jim dáme, je pro ně mnohdy důležitější a přínosnější, než přílišná péče a ochrana. Úkolem nás dospělých, ať již v roli pedagogů, nebo rodičů, by nemělo být dělat vše za děti, ale naučit je jak dělat věci samostatně. Tuto myšlenku pěkně vystihuje heslo italské lékařky a pedagožky Marie Montessori: „Pomoz mi, abych to dokázal sám.“ (Společnost Montessori), které se týká nejen předškolní pedagogiky, ale všech činností, které s dětmi děláme, tedy i těch volnočasových, které jsou zaměřeny na environmentální výchovu.

6. Závěr

Z dotazníkového šetření i následných rozhovorů s vybranými respondenty jsem vyvodila následující závěry:

- Pedagog volného času může velmi výrazně ovlivnit další život účastníků svých aktivit a to i ve smyslu vztahu k životnímu prostředí a celkového životního stylu.
- Pro vytvoření dobrého klimatu v dětském oddíle, nebo zájmovém útvaru, je důležitý demokratický přístup vedoucích, jejich opravdový zájem o činnosti, které s dětmi dělají, důvěra v jejich schopnosti a umění naslouchat jim a respektovat je.
- V činnostech dětského kolektivu není nejdůležitější prvek soutěžení, ale pocit sounáležitosti a přátelství.
- Přespříliš ochranný postoj dospělých vůči dětem není vždy ku prospěchu věci.
- Zážitky získané z pobytu v přírodě, překonávání překážek a situací prožitých s kamarády jsou vkladem, který nás provází po celý život. Tuto zkušenost nelze zcela nahradit ani sledováním dobrodružných filmů ani četbou odborné literatury.

Práce na sběru informací i rozhovory s jednotlivými respondenty mne těšila, jednak proto, že získané výsledky nijak zásadně neodporovaly mé teoretické úvaze, ale i proto, že komunikace s oslovenými byla velmi příjemná. O můj výzkum se živě zajímali a z jejich komunikace se mnou bylo patrné, že si Evy Mrázkové do dnešních dnů velice váží.

Nemohla jsem, a ani to nebylo cílem mé práce, oslovit všechny, kteří v průběhu více než čtyřiceti let oddíl navštěvovali. Nemohu proto dokázat jaké procento z dětí, které tento oddíl navštěvovaly, jím bylo ovlivněno. Protože jsem sama jako dítě do podobného oddílu chodila, vím z vlastní zkušenosti, že se vždy najdou děti, které do kolektivu nezapadnou a v oddíle dlouho nevydrží. Stejně tak ale vím, a potvrdil mi to i můj výzkum, že děti, které do oddílu chodí delší dobu, naváží často vztahy, které vydrží i do dospělosti. Stejně, jako členové mého vlastního oddílu, se i děti, které navštěvovaly oddíl Evy Mrázkové, dodnes schází, podnikají společné akce, nebo jsou spolu alespoň v kontaktu. Z této skutečnosti je patrné, že je doba, po kterou se zúčastňovali činností vodáckého oddílu, ať již jako děti, instruktoři, nebo později rodiče jeho členů, ovlivnila do jejich dalšího života.

Mnoho z mnou oslovených píše o svém kladném vztahu k přírodě, potřebě v ní trávit svůj volný čas a snaze vést k podobnému životnímu stylu i své děti. Z odpovědí mnoha z nich je také zřejmé, že podobné nasměrování mají již od rodičů. Z odborné literatury je ale známo, jaký vliv mají v době dospívání na formování osobnosti vrstevnické skupiny, role, kterou v jejich vztahu k přírodě a životnímu prostředí sehrál vodácký oddíl, proto nemůže být podceňována.

Na závěr tedy lze konstatovat, že volnočasové aktivity mohou mít pozitivní vliv na vztah dětí k životnímu prostředí a že působení pedagogů může mít, za určitých podmínek, zásadní vliv na utváření osobních postojů, názorů a životního stylu účastníků volnočasových aktivit od dětství až do dospělosti.

7. Použité prameny (literatura, internetové odkazy a webové stránky)

1. ČINČERA, Jan. *Environmentální výchova: od cílů k prostředkům*. Brno: Paido, 2007, 116 s. ISBN 978-807-3151-478.
2. DDM PRAHA, oficiální stránky pražských DDM. Dostupné z <http://skoly.prahamesto.cz/Prehled-skolstvi/Volny-cas-a-zajmove-vzdelavani/Prehled-DDM-rizovanych-hl-m-Prahou>[Citováno 10. 9. 2014].
3. *Děti, aby byly a žily*. Editor: STREJČKOVÁ, Emilie Vyd. 1. Praha: Ministerstvo životního prostředí, 2005, 96 s. ISBN 80-721-2382-3.
4. Dokument ČT 24 ze dne 16. 11. 2014, Ve fyzické zdatnosti mají české děti co dohánět. Dostupné z <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/292601-ve-fyzicke-zdatnosti-maji-dnesni-deti-co-dohanet/>[Citováno 20. 1. 2015].
5. EKOCENTRA. CZ, portál Ministerstva životního prostředí. Dostupné z <http://www.ekocentra.cz/ekocentra/>[Citováno 10. 9. 2014].
6. FICHNOVÁ, Katarína a Eva SZOBIOVÁ. *Rozvoj tvořivosti a klíčových kompetencí dětí: náměty k RVP pro předškolní vzdělávání*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-807-3673-239.
7. HÁJEK, Bedřich, Břetislav HOFBAUER a Jiřina PÁVKOVÁ. *Pedagogické ovlivňování volného času: trendy pedagogiky volného času*. Vyd. 2., aktualiz. Praha: Portál, 2011, 239 s. ISBN 978-80-262-0030-7.
8. HEDERER, Josef. *Životní prostředí a výchova*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1994, 51 s. ISBN 80-852-8288-7.
9. HNUTÍ BRONTOSAURUS, oficiální stránky organizace, *Jak se rodilo Hnutí brontosaurus*. Vydáno 2014. Dostupné z <http://www.brontosaurus.cz/onas/historie-brontosaura>. [Citováno 21. 10. 2014].
10. JANČAŘÍKOVÁ, Kateřina. *Environmentální činnosti v předškolním vzdělávání*. Praha: Raabe, 2010, 148 s. ISBN 978-808-6307-954.

11. JUNÁK, oficiální stránky organizace, *Skauting, historie*, vydáno 2011. Dostupné z <http://www.skaut.cz/skauting/o-skautingu/historie> [Citováno 12. 6. 2014].
12. KOPŘIVA, Pavel. *Respektovat a být respektován*. 3. vyd. Bystřice pod Hostýnem: Spirála, 2008, 286 s. ISBN 978-809-0403-000.
13. LESY PRAHA, oficiální stránky organizace, ekologická výchova, průběžně aktualizováno. Dostupné z <http://www.lhmp.cz/eko/> [Citováno 10. 9. 2014].
14. LIGA LESNÍ MOUDROSTI, oficiální stránky organizace. Dostupné z http://www.woodcraft.cz/index.php?right=cojellm_main&lan=cs&sid [Citováno 20. 1. 2015].
15. MÁCHAL, Aleš. *Průvodce praktickou ekologickou výchovou*. Brno: Rezekvítek Brno, 2000, 205 s. ISBN 80-902-9540-1.
16. MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál, 2011, 336 s. ISBN 978-807-3678-258.2011
17. MEDEK, Michal. *Environmentální výchova, dokument ekologického střediska Kaprálov Mlýn*. Publikováno 2013. Dostupné z <https://is.muni.cz/el/1423/jaro2013/ENS203/um/EVVO.pdf> [Citováno 19. 9. 2014].
18. METODICKÝ PORTÁL RVP, *inspirace a zkušenosti učitelů, Environmentální výchova*. Naposledy upraveno 2011. Dostupné z http://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogicky_lexikon/E/Environment%C3%A1ln%C3%AD_v%C3%BDchova [Citováno 19. 9. 2014].
19. MOLDAN, Bedřich. *(Ne)udržitelný rozvoj: Ekologie hrozba i naděje*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 141 s. ISBN 80-246-0286-5
20. PASTOROVÁ, Markéta a kolektiv autorů. *VÚP Doporučené očekávané výstupy, environmentální výchova v základním vzdělávání*, součást publikace Doporučené očekávané výstupy, Metodická podpora pro výuku průřezových témat v základních školách Praha, Výzkumný ústav pedagogický v Praze, červen 2011, 1. Vydání, ISBN: 978-80-87000-76-2. Dostupné z

<http://digifolio.rvp.cz/artefact/file/download.php?file=29297&view=4001>

[Citováno 8. 7. 2014].

21. PELÁNEK, Radek. *Příručka instruktora zážitkových akcí*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-353-6.
22. SPOLEČNOST MONTESSORI, oficiální stránky organizace Montessori o. s. Dostupné z <http://www.montessoricr.cz/> [Citováno 11. 10. 2014]
23. STANICE PŘÍRODOVĚDCŮ, oficiální stránky DDM hl.m.Prahy, 2013-2015. Dostupné z <http://www.ddmpraha.cz/stanice-prirodovedcu>[Citováno 20. 1. 2015].
24. TOULCŮV DVŮR, oficiální stránky organizace, vydáno 2010. Dostupné z <http://www.toulcuvdvur.cz/> [Citováno 10. 9. 2014].
25. ZELENÝ KRUH, asociace ekologických organizací, oficiální stránky organizace. Dostupný z <http://www.zelenykruh.cz/o-nas/kdo-jsme>[Citováno 10. 9. 2014].

Přílohy

Přílohy tvoří soubor fotografií a zápisků z kronik, který pochází ze soukromého archivu Mgr. Evy Mrázkové.

Seznam fotografií a dalších dokumentů:

Obrázek 1: Rozcvička.....	II
Obrázek 2: Hygiena	II
Obrázek 3: Výdej snídaně 1.....	III
Obrázek 4: Výdej snídaně 2.....	III
Obrázek 5: Stolování na výpravě.....	IV
Obrázek 6: Výlet do Slovenského Ráje.....	IV
Obrázek 7: Sjezd Hornádu 1. (Prielom Hornádu).....	V
Obrázek 8: Sjezd Hornádu 2.....	V
Obrázek 9: Sjezd Hornádu 3.....	VI
Obrázek 10: Výlet do hor 1. (Tatry).....	VII
Obrázek 11: Výlet do hor 2.	VII
Obrázek 12: Výlet do hor 3.	VIII
Obrázek 13: Výlet do hor 4.	VIII
Obrázek 14: Výlet do hor 5.	IX
Obrázek 15: Výlet do hor 6.	IX
Obrázek 16: Podpisy ze stezky odvahy	X
Obrázek 17: Táborový křest nováčků 1.....	X
Obrázek 18: Táborový křest nováčků 2.....	XI
Obrázek 19: Tábor ve Važci, list z kroniky 23. 7. 1980.....	XI
Obrázek 20: Tábor ve Važci, list z kroniky 26. 7. 1980.....	XII
Obrázek 21: Tábor ve Važci, list z kroniky, záznam výletů a sjezdů řek.....	XIII
Obrázek 22. Otava, ukázka „rychlého“ vybalování.....	XIV
Obrázek 23: Otava, společné vaření	XIV

Tábor ve Važci pod Tatrami, červenec 1980

Obrázek 1: Rozcvička

Obrázek 2: Hygiena

Obrázek 3: Výdej snídaně 1.

Obrázek 4: Výdej snídaně 2.

Obrázek 5: Stování na výpravě

Obrázek 6: Výlet do Slovenského Ráje

Obrázek 7: Sjezd Hornádu 1. (Prielom Hornádu)

Obrázek 8: Sjezd Hornádu 2.

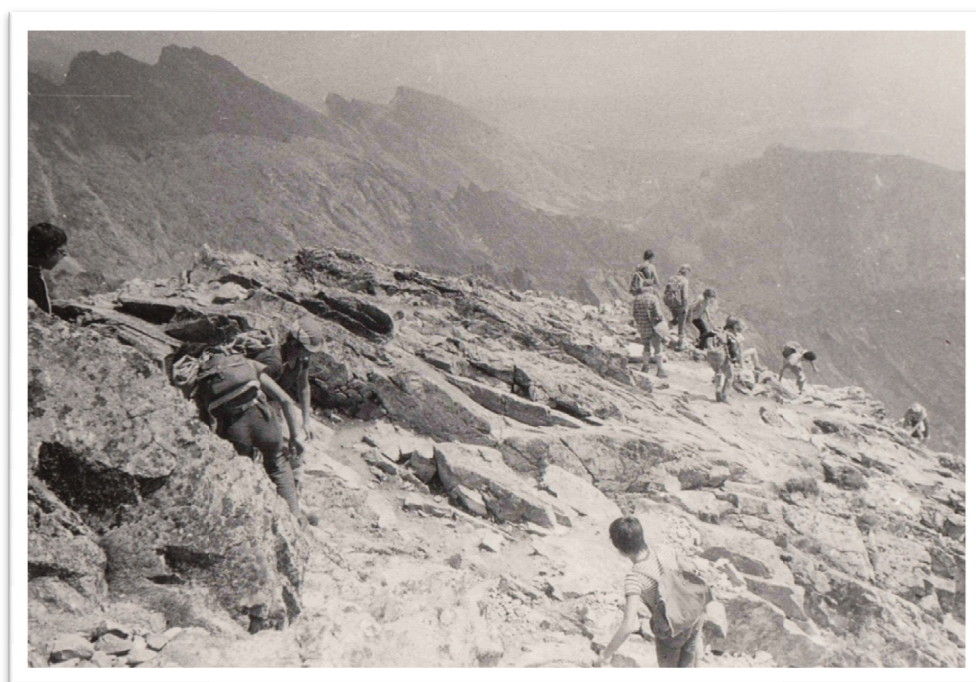
Obrázek 9: Sjezd Hornádu 3.

Obrázek 10: Výlet do hor 1. (Tatry)

Obrázek 11: Výlet do hor 2.

Obrázek 12: Výlet do hor 3.

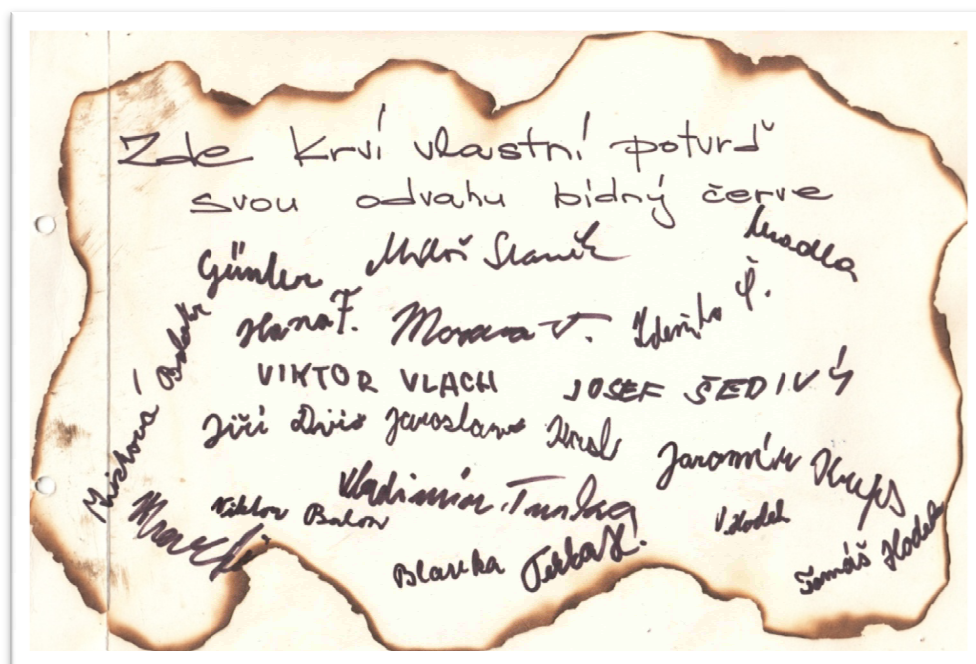
Obrázek 13: Výlet do hor 4.

Obrázek 14: Výlet do hor 5.

Obrázek 15: Výlet do hor 6.

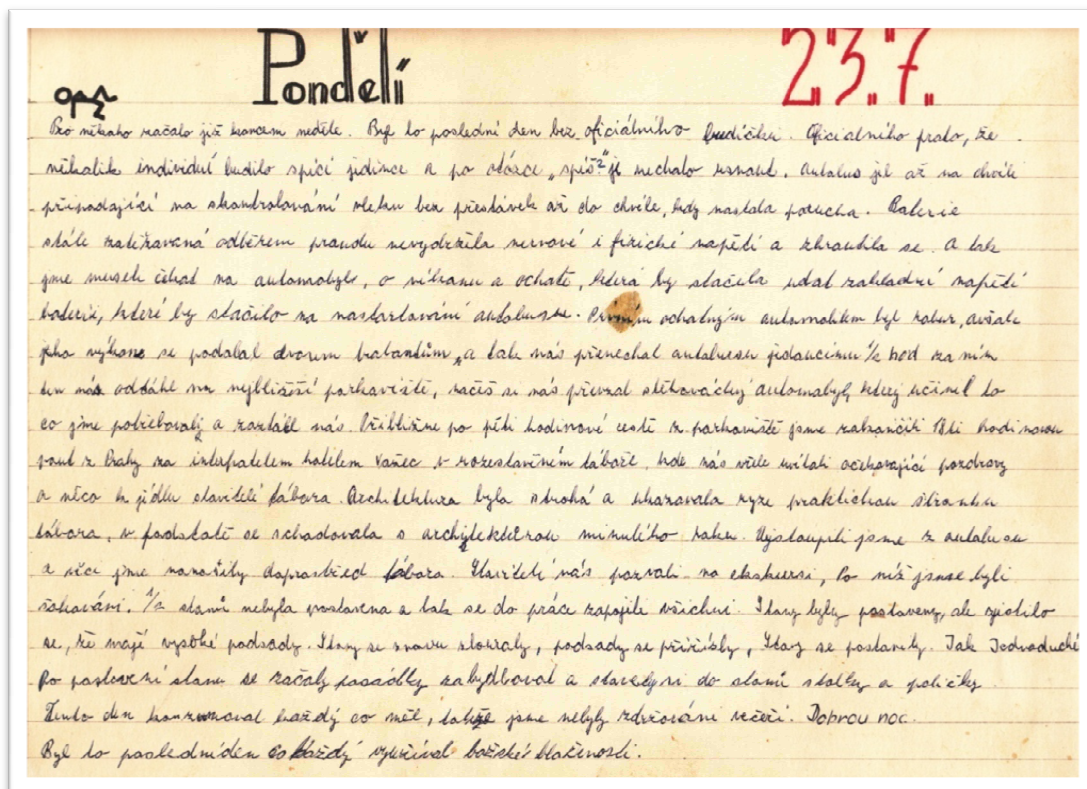
Obrázek 16: Podpisy ze stezky odvahy

Obrázek 17: Táborový křest nováčků 1.

Obrázek 18: Táborový křest nováčků 2.

Obrázek 19: Tábor ve Važci, list z kroniky 23. 7. 1980.

Středo - 26. 7.

Druhý den našeho putování po Slovanském ráji začal slibně. Bylo tolik slunce, čímž letos snad nejvíce absintoval. Po zabalení láhve nás autobus odvezl do Jabrušic, kde jsme nasadili do lodi a vydali se po řovně do Čingova. Vodotěč ukázala mini-motelní star a naše lodi měly skákat z kamene na kámen. V některých místech byly lodi knažny proudem na skaly, čímž bylo nutno čelit.

Po ulou dohu plavby jsme byli vyplavni srakim turistu, Spřahajitel po řebčičel a lařkáč. Nutno poznamenat, že lok byl onáčč emičšič a čí ede zřijmí. ČHKO byla zřizena pro legaci hlodavčim.

Na spáliční čstě byla vykonána zastávka v Popradu.

Po příjezdu do láhve se už kličič nic nedilo, protože už nikdo neměl na nic náladu. Pouze Tomáš Morava se kličič dožadoval kry žululu, která mu však byla pro dostatek kmj odpřena.

Obrázek 20: Tábor ve Važci, list z kroniky 26. 7. 1980

Výlety Vážec 1980

Dne	Skupina	Trasa	Převýšení v metrech		Celkem
			nahoru	dolů	
9.7.	I	Tábor - Biely' Váh - výstup na KRIVÁŇ - Tri studničky - tábor ^{22 km}	1679	1679	3358
	II	Tábor - Biely' Váh - Jansté' pleso - Štrbské' pleso - tábor ^{20 km}	685	685	1370
10.7.	I, II	Pochodová hra v úpatí Nizkých Tatier 10 km	150	150	300
12.7.	I	Štrbské' pleso - Hlincovo pleso - Koprivná dolina - tábor ^{38 km}	905	1445	2350
	II	Štrbské' pleso - Hlincovo pleso - Štrbské' pleso 15 km	591	591	1182
14.7.	I	Chopok - Džumbier - chata SNP - Rovná' hora - Nižná' žiaca 17 km	570	1840	2410
	III	Chopok - Rovná' hora - Chmišče - Lipt. Hradec 29 km	1130	2460	3590
16.7.	I	Hrabienok - Velické' pleso - Batizovské' pleso - Vyšné' Haly 15 km	948	798	1746
	II	Hrabienok - Zbojnícka' chata - Prílom - Vch. Nyseda - Smokovec 19 km	1630	1630	3260
18-19.7.	I	Tábor - Biely' Váh - Hrdovo - Bystriča - Kľm - Rôžkové' pleso - vrch Soká - Príbylina - Biely' Váh - tábor ^{35 km}	2014	2054	4068
19.7.	IIa	Tábor - Biely' Váh - Hrdovo - Bystriča - Kamenná dolina ^{podbranie} 27 km	1933	1933	3866
19.7.	IIb	Tábor - Biely' Váh - Hrdovo - Bystriča - Hrdovo - 3. Váh - tábor 20 km	1585	1585	3170
23.7.		Prílom Hornádu 14 km	150	150	300
Řeky:					
Váh (Hradec - Mikuláš 2+)					
Hornád (Hrabušice - Čingov)					
Solisková voda Biely' Váh					
Biely' Váh (Vážec - Vyšňová)					

Obrázek 21: Tábor ve Vážci, list z kroniky, záznam výletů a sjezdů řek

Otava, sjezd řeky (nedatováno)

Obrázek 22. Otava, ukázka „rychlého“ vybalování

Obrázek 23: Otava, společné vaření